szombat
1999. november
•
A Magyar Zsidó Kulturális Egyesület folyóirata.
Megjelenik évente tízszer.
•
Szerkesztőbizottság:
Dési János
Itamár Jáoz-Keszt
Kovács András
Seres László
Székely Gábor
Tatár György
Turán Tamás

Szerkesztőség:
Szántó T. Gábor (főszerkesztő)
Gadó János, Novák Attila
•
A megjelenést támogatja: Magyarországi Zsidó Örökség Közalapítvány, Nemzeti Kulturális Alapprogram
•
A héber és jiddis szavak átírása a szerzők felfogását tükrözi.
•
Terjeszti a HÍRKER Rt., NH Rt., a Kiadói Lapterjesztő Kereskedelmi Kft és a Sziget Rehabilitációs Kisszövetkezet
Izraeli képviselet:
Pirsum Chen
43 King George St.
Jerusalem
Tel.: 972-2-6222121
•
A kéziratok szerkesztése lezárult:
1999. október 21-én.
Szerkesztőség és kiadóhivatal:
1065 Budapest, Révay u. 16.
Bálint Zsidó Közösségi Ház,
234-es és 235-ös szoba.
Telefon:
311-9214/136, 137
Telefon/fax: (36-1) 311-6665
Szerkesztőségi órák és hirdetésfelvétel:
csütörtökönként
16 és 17 óra között.

Lapunk e-mail címe:
szombat@elender.hu
Címünk az interneten:
http://www.c3.hu/~szombat

Előfizethető a kiadóhivatalban, illetve postautalványon az OTP
11709002-20066703
„Szombat" számú alszámlán.
Lapengedély száma:
III/Kul/174/1989.

HU ISSN 0865-3844

Nyomta: Szikra Lapnyomda

T A R T A L O M

ZSIDÓ SORSOK MAGYAR SZÍNPADON

3 Halász Tamás: A „zsidó színház" mint lakmuszpapír

6 Nagy András: Sorsok és színpadok – A „Zsidó sorsok magyar színpadon" című konferencia elé

HAZAI DOLGAINK

9 Kis zsidó iskolastatisztika

11 Radnóti Zoltán: Mit ér a rabbidiplomám, hisz magyar?

13 Törvénnyel és türelemmel – Interjú Zev Paskesszal, a Budapest Kolel vezetőjével

15 Kárpótlási fejlemények

VILÁG

16 Lev Kricsevszkij: Az orosz zsidó elit 1989 után*

18 Isten zárójelben – A rekonstrukcionizmus

IZRAEL

20 A szefárdok kárpótlása viharokat kavar

HAGYOMÁNY

22 Chaim Levi: Tóra és gondolkodásmód* – Beresit hetiszakasz

KULTÚRA

24 A reménytelenség méltósága – A 70 éves Kertész Imre köszöntése

25 Tarnóc János versei

26 Kitérők és betérők – Nathan Englander novellái

28 Nathan Englander: A huszonhetedik ember

29 gólem-toilet jelek *(thury levente)*

30 Könyvespolc – Majdnem jó könyv

Summary

Szombat is organising a conference entitled *"Jewish Fates on Hungarian Stages"*. In their introduction to the conference, **Tamás Halász** and **András Nagy** reflect on the question why no theatre defining itself as Jewish has developed in Hungary while there have been many Jewish (or of Jewish origins) actors and playwrights active, more than one of them regarded as among the best. The majority of the authors and actors of the Budapest cabarets for example were Jewish, reciting and thinking in Hungarian, until their fates were sealed in 1944.

Hungarian laws allow tax payers to offer 1% of their income tax to one of the religious denominations. The Jewish Community received 5567 donations, while the alleged number of Jews in Hungary is between 80,000-100,000. This ratio is not worse than that of the traditional large Christian denominations. The followers of the denominations registered after 1989 (Buddhists, Hare Krishna, Charismatic Protestants), however, support their communities much stronger.

A Hungarian professional education journal publishes each year the order of merit of the Jewish High Schools in Hungary. The ranking is based on the ratio of students accepted into higher education. On the list of the 250 Hungarian High Schools the secular *Lauder Yavne Jewish Community School*, founded ten years ago, is the 97th in a five year average, the orthodox *American Endowment School* (to whose first class only four students registered this year) is the 205th, and the *Sándor Scheiber Tanintézet*, the school of the Official Jewish Community is the 228th.

"Szombat *is at the forefront of destructive criticism"* – writes **Zoltán Radnóti**, a young rabbi, whose ordination served as an occasion for our critical article on the religious erudition of rabbis in Hungary.

"If it doesn't provide a real sense of security, people won't approach it" – claims **Zeev Pashkes**, a Hassid from Belz who has been teaching Jewish tradition in Budapest. *"Today the Community often means a cold machinery for the people instead of the homely feeling it should, for which it is there."*

Olvasóink írják

Újabb zsidó honlapok

Tisztelettel hívom fel olvasóink figyelmét arra, hogy a Los Angeles-i Simon Wiesenthal Központ új web-oldalt nyitott az interneten azon zsidók vagy örököseik számára, akiknek ingó vagy ingatlan vagyonát, biztosítási kötvényeit a náci hatóságok elkobozták vagy beszolgáltatásra kötelezték. A web-oldal címe: *http://www.livingheirs.com.* Az adatbázis ötvenezer holocaustáldozat nevét tartalmazza.

Az adatbázis az ún. „Living Heirs Project", azaz az „Élő Örökösök Munkaterv" része, melyet több, a holocaustáldozatok örökségével foglalkozó szervezet támogatott, többek között az „Ancestry.com", amely a zsidó családok genealógiáját, családfáját kutatja, s teszi hozzáférhetővé az interneten. Abban reménykedem, hogy a magyarországi zsidó honlapok haladékta lanul kiépítenek ún. „link"-et, azaz kapcsolódási pontot a zsidó örökséget feltáró kutatásokkal.

Nem túlzott igény, hogy a Magyar Zsidó Örökség Közalapítvány létrehozzon egy olyan internetfelületet, amely a világ zsidó közösségével megosztja ismereteit és információcserébe lép a holocaustkutatás és -feltárás nemzetközi szervezeteivel.

Ungvári Tamás
egyetemi tanár

Nekik hiányoztak a pusztulásba hurcoltak

Azon a júliusi vasárnapon, amelyen a szombathelyi zsidó temetőt újnyilas gazemberek meggyalázták, én a felsőgallai zsidó temetőben épp egy kis emlékünnepségen vettem részt.

A hajdan önálló, ma Tatabánya részét képező Felsőgalla elhurcolt zsidóságáról évtizedeken át jószerint mindenki megfeledkezett. A temetőt benőtte a bozót (ami azért nem akadályozta meg, hogy a sírkövek legnagyobb részét ellopkodják), annyira, hogy az is alig találhatott rá, aki tudta, merre keresse.

A holocaust ötvenedik évfordulójára egy keresztény közösség, a Hit Gyülekezete kutatta fel a bejáratot, kiirtotta a bozótot, helyreállította a leomlott kőfalat, és fekete márványból emlékművet emelt. Erre felvésték az elhurcoltak nevét – amihez előbb össze kellett gyűjteniük az adatokat. Mindez hónapokig tartó, fáradságos munkába került.

A Hit Gyülekezete tatabányai és környékbeli tagjai azonban (nagyobbrészt fiatalok) úgy érezték, ezzel tartoznak a zsidóságnak és önmaguknak. Nekik hiányoztak a pusztulásba hurcoltak.

A Hit Gyülekezete az idén nyáron egy ideig meglehetősen rossz ízű médiakampány középpontjában állott. Ennek során megszólaltattak szülőket is, akik azt panaszolták, hogy a „hitesek" elszakították tőlük és szembefordították velük gyermeküket. Láthatunk-e valaha is a képernyőn olyan szülőket, akik elpanaszolják: az új hungaristák ellenük fordították fiaikat?

Gadó György

Nyilatkozat

A lapjuk 1999. októberi számában írottakkal kapcsolatban a nyilvánosság tájékoztatására szeretnénk leszögezni, hogy a „tervezett új auschwitzi kiállítás körüli munkálatokban" való részvételre a kormányzati, állami, egyházi vagy egyéb intézmények részéről semmiféle felkérést és/vagy megbízást nem kaptunk. Az ezzel ellentétes „információk" minden alapot nélkülöznek. Kérjük nyilatkozatunk közzétételét.

Haraszti György
történész
Pelle János
író, történész

*

Állításainkat fenntartjuk. (A szerk.)

Ünnepi koncert

A Goldmark Kórus fennállásának 30. évfordulója alkalmából hangversenyt tart 1999. november 21-én vasárnap du. 4 órakor a Hősök Zsinagógájában. A belépés ingyenes.

Műbútoraszta los vállalja antik, stílbútorok javítását, restaurálását, kárpitosmunkával is. Tel.: 06/30/944-2206.

Györgyi asszony házasság- és társközvetítő szolgálata
Telefon: 326-5989,
munkanapokon 8–10 óráig
és 20–22 óráig

BÉLYEGZŐKÉSZÍTÉS, NÉVJEGYKÉSZÍTÉS AZONNAL is

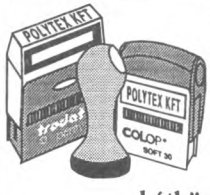

1074 Budapest,
Szövetség u. 39.
Iroda tel./fax: 322-4094
Vevőszolgálat: 341-0297
Nyitva:
hétköznap 8^{00}-16^{30}-ig

A Szombat az interneten:
http://www.c3.hu/~szombat

A magyar-zsidó irodalom létformái **című konferencia, a** ***Diaszpóra(és)művészet*** **című kiállítás és szimpózium után, melynek a** ***Szombat*** **társszervezője volt, folyóiratunk tavaly vetítéssorozatot és újabb eszmecserét szervezett** ***Zsidó sorsok magyar filmen*** **címmel. Tovább vizsgálva azt a szellemi apportot, amit a zsidóság „hozományként" vitt a magyar kultúrába, december elején rendezzük meg a** ***Zsidó sorsok magyar színpadon*** **című konferenciát. (Részletes program a 8. oldalon.)**

HALÁSZ TAMÁS

A „zsidó színház" mint lakmuszpapír

Európa és a nagyvilág zsidó közösségei kulturális, nyelvi szempontból páratlanul színes képet mutatnak a mai napig. Elmondható mindez a holocaust pusztítása, különleges közösségek pár nap alatt történt teljes kiirtása, illetve a zsidó állam megalakulását követő alijahullámok során, néhány órára megszervezett légihidakkal Izraelbe telepített, ősi életterüket elhagyó, tízezres lélekszámú közösségek megszűnte után is. Ha az ember csak arra veszi a fáradságot, hogy a nagy ünnepek idején végigjárja Budapest zsinagógáit, megtapasztalja, hogy egyetlen nagyvároson belül milyen rendkívül színes a zsidó közösségek hagyományrendszere: mekkora különbségek fedezhetők fel imarendben, kiejtésben, a templomi tradíciók sokaságában. Csodás véletlen folytán itt még megtapasztalható ez a szépséges sokféleség.

Beregi Oszkár

Zsidónak lenni, zsidóként létezni a második világháború vérfürdője, az ezredvégi globalizációs hullám, a specifikus hagyományokat őrző generációk eltűnése előtt végtelenül sokféleképpen lehetett. Alig kikutatottan vesztek örökre oda a Krím és Kelet-Lengyelország karaitái, Provance ezeréves szent gyülekezetei, a bőzödi „zsidózó-székelyek", Máramaros paraszt-zsidói, Macedónia, a görög szigetvilág ősi, ladinó ajkú gyülekezetei, a lengyel stetlvilág lakói, hogy csak néhány csoportot vegyünk a keserves listáról.

Zsidónak lenni országonként mást és mást jelentett, más és más korban. A „nemzetiség, vagy felekezet" itthon is jól ismert dilemmája, az asszimilációs stratégiák, az ortodoxia és a Haszkala párviadala nyomán, a vizsgált tárgy történetében elmélyedve jöhetünk rá: a zsidó színjáték típusai valóban lakmuszpapírként jellemezték/jellemzik egy-egy zsidó közösség identitásállapotát. A zsidó színházi hagyományok egyfajta öntudatlan öndefiníció jelentőségével bírnak: érzékenyen tudósítanak egy-egy közösségről.

Magyarországon a hazai és a külhoni „zsidó színház" tárgykörében kutakodni mindenféleképpen úttörő munkát jelent: hazánkban erről a tárgykörről részletes, adatokban gazdag írásmű soha nem született. Vizsgálódásainknak már a legelején alapvető definíciók meghozatalára szorít bennünket az információk rendkívül nehezen felkutatható halmaza.

Milyen komponensek szükségesek például egy adott színitevékenységhez, hogy azt zsidóként meghatározzuk? Elég-e a közös nyelv? A „zsidó tematika"? Az intézményesülés? Mely nyelveket tekinthetünk zsidó nyelveknek? Zsidó színháznak tekinthető-e az óbudai Kisfaludy Színház *Goldstein Számi, az új honpolgár* című, magyar nyelvű, egyaránt keresztény (magyar? nemzsidó?), illetve zsidó (származású? vallású? gyökerű?) színészei által, egy zsidó színháznak sohasem nevezett épületben, magyar nyelven, jobbára az óbudai – mára teljesen elpusztult, eltűnt, ám akkoriban tízezres – zsidó közösség által intenzíven látogatott színiintézetben játszott előadása? Zsidó színház-e ugyanott **Abraham Goldfaden,** a jiddis színház atyja által megalkotott *Sulamit* című daljáték – hatalmas bakikkal fűszerezett címlappal hirdetett – előadása? Zsidó színház-e a háború előtti pesti kabarék, orfeumok világa, melyek falai közt szerzőt, színészt, mecénást, igazgatót, Kávés Katicát meglehetősen kis számban találunk nemzsidót? Menynyire tekinthetjük egyáltalán zsidó színházcsinálónak **Feld Papát**, aki Városligeti Színkörében Kossuth és Petőfi összes születésnapjain lelkesen szervezett nagyszerű, hazafias díszelőadásokat? Szabad-e határvonalakat, egyáltalán, bármilyen, óvatos kézzel megjelölt halmazt keresnünk egy olyan országban, amelynek némelyik városában előbb prédikált magyarul a rabbi a zsinagógában, mint más, keresztény felekezet papja a saját templomában? Mindezt megtehetjük-e egy olyan országban, amelyben páratlan zsidó színészek százai gazdagították a honi színházművészetet az elmúlt másfél száz évben? Mindezt megtehetjük-e egy olyan országban, amely páratlan zsidó színészeinek százait küldte szemrebbenés nélkül, teljes, hivatalos állami apparátusának buzgó segédletével gettóba, majd haszonállat-szállításra épült vasúti vagonokban vágóhídra?

Kontinensünk országaiban hosszú,

bonyolult folyamat során ment végbe a zsidó emancipáció: egymással határos országokban éltek (sőt, gyakran egyazon határok között) rendkívül népes zsidó közösségek két végpont köré rendeződve: egyikük nagyvárosokban, a többség nyelvét anyanyelveként beszélve – saját zsidó nyelvet már régóta nem használva –, integrálódva a befogadó nemzet soraiba, zsidóságukat felekezeti helyzetként meghatározva, másikuk zárt, befelé forduló közösségekben, saját nyelvvel, szigorú hagyományőrzéssel, az asszimiláció legcsekélyebb jele nélkül. A zsidó **Ditrói Mór** Thália egyik legjelentősebb magyar szentélyének, a Vígszínháznak volt első igazgatója akkortájt, amikor **Hers Lájb Gottlieb** máramarosszigeti marselik jiddis nyelvű – valószínűleg sohasem játszott – színműveket írt a szigeter ruv udvarában.

A legkorábbi, zsidó vonatkozású színházi feljegyzések kísértetiesen emlékeztetnek a mai modern, európai helyzetre: az első ismert színházi figurák Róma Judea provinciájából származó, a többség nyelvén, a többség színházában, a többség számára játszó művészek voltak, zsidók legfeljebb otthon, négy fal között. **Alitirosz** Néró és Poppea kedvenc színésze volt, akárcsak Marcus Aurelius kortársa, **Faustina**, a zsidó színésznő, akinek görög feliratos, menórával és a klasszikus színházi maszkokkal díszített szarkofágját Munkácsi Ernő ismertette 1931-ben.

Alexandriában, az i. e. II. században működött az első ismert zsidó drámaíró, **Ezekielosz**: hexameterekben írott, görög nyelvű színművében, az Exagógéban Mózes II. könyve nyomán az Egyiptomból való kivonulást örökítette meg.

A XVI. századig nincs tudomásunk érdemi zsidó színjátéki alkalmakról. Az érett középkori Európa legfejlettebb zsidó szellemi központjai a bekövetkező, viszonylagos olvadással már más képet mutatnak. Észak-Itáliában, Németalföldön már nem a puszta túlélés a zsidó közösségek célja: az „ószövetség" kultúrája, hagyományai, nyelve felé forduló reneszánsz európai műveltség mármár toleranciával fordul zsidói felé. Az inkvizíció elől menekülő marannusok tömegei pedig magukkal hozzák a spanyol kultúra olyan értékeit, hagyományait, melyek önmagukban továbbfejlődésre is képesek: az első, ismert, spanyol nyelvű, eredeti dráma szerzőjét **Fernando de Rojas**nak hívták: színművét, a Celestinát (1475 k.) **Josef Sarefatti**, II. Gyula pápa zsidó háziorvosa bemutatásában ismerjük. Ladino nyelven alkotó zsidó drámaírók egész soráról vannak ismereteink.

Kálmán Oszkár

1542-ben alakult meg a világ talán első zsidó színtársulata Mantovában: a hercegi ceremóniamester, **Jehuda de Sommo** alapítja, ura védnökségével. Zsidó drámaszerzőkről, héber, olasz, ladino nyelvű előadásokról tudomásunk van Firenzéből, Ferrarából, Velencéből. Amszterdam marannus közösségében nagy tehetségű alkotók kezei közül ladino, héber, portugál, majd holland nyelvű színművek kerültek ki a XVII–XVIII. század során.

Tudomásunk van róla – bár igen csekély –, hogy ugyanebben az időben Provance-ban loez (zsidó-provanszál), Görögországban (elsősorban Szalonikiben és Krétán) ladino nyelven is születtek eredeti színművek, illetve a korban oly divatos átiratok Shakespeare-ből, Molière-ből.

A Haszkala elterjedésének időszakát vizsgálva ismét érdemes elgondolkodni színház-definíciós kutakodásaink során a nyelvhasználat és az önidentifikációs kérdések tárgykörén. Mendelssohn a teljes nyelvi asszimilációt tűzte ki célul, meghatározva a kulturális beolvadás irányát és minőségét. A nyelvhasználata által meghatározott és megkülönböztetett „zsidó színház" és „zsidók által művelt színművészet" közötti határ keresése, léte a Haszkala eszméi által befolyásolt területeken kis híján értelmetlenné vált. A hírneves, XVIII. század eleji frankfurti purimjátékok nyelve, közönsége, előadásuk körülményei még a Haszkala előtti világról tanúskodtak. A németséghez nyelvében, kultúrájában – de viseletében, életmódjában is – egyre jobban alkalmazkodó, „modern" német zsidóság hamarosan már a német színháznak ad jeles művészeket. Annak a színháznak, amelyet a német zsidók is látogatni kezdtek. A német területeken működő **M. M. Breslau**, **Shalom Cohen**, vagy **Letteris** a XVIII. század végén – nyelvet váltva, de a nyugati-jiddist nem a többség dialektusára lecserélve – már héber nyelven írt színműveket: olyan nyelven, amelyet nem beszélt olyan csoport, mely létszámát tekintve közönségévé válhatott volna.

Magyarországon hasonló okokból nem beszélhetünk „zsidó színjátszás"-ról. Hazánkban „zsidó nyelven" színjátszó tevékenység nem zajlott: a héber nyelv reneszánsza pedig itt még kevésbé volt érezhető: a többségi nemzet kultúrájába, nyelvébe való beolvadás itt is spontánul, intenzíven történt. Az ősi nyelven színművek nem születtek, mert nem volt kinek megírni őket, a jiddis, a „mámelósn" kisszámú, irodalmi magasságot elérő hazai művelője közt pedig alig találunk színműírót: a magyarországi zsidók széles tömegei magyar vagy német nyelvű színházba jártak. Hazánkban érdemben tehát csak zsidó népi színjátékról beszélhetünk. A nagyon kevéssé kikutatott purimjáték-hagyomány viszont inkább kötődik az 1860-as évek végén a Brodyi Énekeseket, majd Goldfadent és számtalan követőjét „kitermelő" régiókhoz. A jiddis nyelv irodalmi nyelvvé válásával létrejött számtalan oroszországi, romániai (elsősorban moldvai), lengyel, balti társulat azonban egy-két alkalmat leszámítva alig volt látható errefelé. Követőik pedig nem akadtak: a jiddisül beszélő közösségekben nem volt igény a színházra. (Kárpátalja területén is csak a holocaust után jártak gyakrabban jiddis társulatok, a sztálini képmutató-kegygyakorlás következményeként.)

Magyarországon, a purimspílek egyszerű, de itthon goldfadeni típusú katarzisba nem torkollott gyakorlatát leszámítva spontán zsidó színjátékról tulajdonképpen nem beszélhetünk. A hazai színművészet zsidó nagyjai nem kötődtek a falusi népi játékok világához: a visszaemlékezéseiben gyerekkora purimi mondókáit meghatottan idéző Salamon Béla magyar színpadon, magyar anyanyelvén lett naggyá. Ha magyar földön zsidó színészek zsidó közönségnek játszottak, szinte kizárólag kényszerből tették: az OMIKE színpadán, vagy Kolozsvárott, kulturális, majd fizikai gettóba nyomorítva, szeretett színpadaikról letaszítva, megalázottan formáltak társulatot, mert megbélyegezve – majd, ha szerencséjük volt, túlélve – is Thália magyarul játszó papjai maradtak.

Magyarországon nem beszélhetünk zsidó színházról: a befogadó kultúrába őszinte szívvel belesimuló, egyetlen anyanyelvű **Rózsahegyi Kálmán**ok, **Jób Dániel**ek, **Molnár Ferenc**ek, **Kabos Gyulá**k, **Ráday Imré**k, **Alfonzó**k, **Básti Lajos**ok, **Ascher Oszkár**ok, **Kellér Dezső**k, **Darvas Lili**k, **Gózon Gyulá**k, **Rátkai Márton**ok és a további, régi, illetve mai századok, ezrek minden bántás, megalázás és halálos pofon nyomán is magyar színműírók, színészek maradtak. Kortársaik egy része pedig felháborodottan utasítja el, hogy egyáltalán zsidóság és színjáték kapcsolódási pontjait szervezetten bárki vizsgálja. Mélységesen tiszteletben tartva ezt a tengernyi tapasztalás előidézte érzékenységet, tapintattal mondja ki az ember mégis: pusztán csak sorsokat vizsgálva, egyszer érdemes végiggondolni közös dolgainkat. Magyarázatot találni a „nincs"-re, a „nem jött létre"-re, a „ne firtassuk"-ra, az „értelmetlennek, veszélyesnek találom ilyesfajta határok meghúzgálását"-ra. Elgondolkodni arról, hogy Magyarország talán az egyetlen, jelentős európai kultúrállam, ahol zsidó színművészek fényes, hatalmas köre gazdagította a honi színházművészetet úgy, hogy „zsidó színjáték" soha, egyetlen alkalommal a történelem során, szervezetten nem volt észlelhető.

Gombaszögi Ella

Ha vizsgálódásunkkal nem akarunk annál többet, mint teoretikus indokát megtalálni annak, hogy szűkebb és tágabb környezetünkkel ellentétben itt soha érdemben fel nem merült – mert nem volt igény rá –, hogy zsidók „saját nyelven" színházat csináljanak, ha színházi megközelítésből vizsgáljuk a(z) (kulturális) asszimilációt, már érdekes és érdemben alig tárgyalt dolgokról ejtünk szót.

Szép Ernő

A honi zsidóság itt sem kapott kisebb pofonokat, mint Európának más pontjain. Mi lehet(ett) a titka annak, hogy nagyszerű tehetségű színházcsinálók, zsidó származású magyar színházcsinálók soha önszántukból nem szerveztek saját színjátszást? *Zsidó sorsok magyar színpadon.* A konferencia címe beszédes és lényegre törő. Beszélni róla érdekes és tanulságos. Tekintettel, maximális tekintettel arra, hogy kinek mit jelent önnön zsidósága: érdekességet, terhet, rejtegetnivalót, mutogatandó, üres különcködést, vagy éppen semmit, de semmit. Zsidóság és színház magyarországi kapcsolódásairól gondolkodni egyet jelent a zsidóság és a magyar kultúra kapcsolódásairól való elmélkedéssel: a kapcsolódások evidensek. Kordokumentumokat, kulturális fordulópontokat, meghatározó társadalmi megmozdulásokat vizsgálhatunk életpályák, színművek, életművek vizsgálatával. Elemzőn felkutatva, helybenhagyva, feldolgozva egy ilyen szempontból alig vizsgált területet. Soha meg nem húzva határokat önhatalmúlag. Még véletlenül sem vetemedve arra, hogy bántó falakat húzzunk ott, ahol azoknak semmi keresnivalójuk nincs.

Molnár Ferenc egy németországi bemutatója plakátjait zúzatta be, amikor felfedezte, hogy arra „Franz Molnar"-ként került fel a neve. Molnár Ferenc műveit harminc évvel később Kolozsváry Borcsa Mihály két kézzel szórta a papírgyár zúzómalmába. Molnár Ferenc a világ máig legnépszerűbb magyar színműírója. Molnár Ferenc Magyarország máig egyik legnépszerűbb színműírója. Ilyesfajta dolgokról fogunk beszélgetni. Fejet hajtva mindenki saját önmeghatározása előtt. Erőltetett halmazgyártás nélkül. A többet tudás vágya, a hagyományra, történelemre való rácsodálkozás végett, mi laikusok, színházba járók, színészek, drámairók, színikritikusok, zsidók, zsidómagyarok, nemzsidók, keresztények,

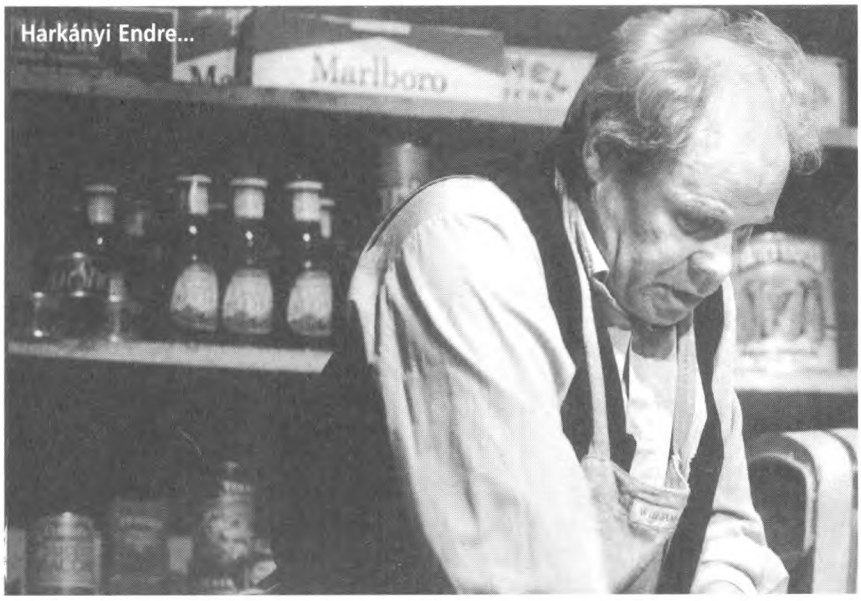

Harkányi Endre...

NAGY ANDRÁS

Sorsok és színpadok

A „Zsidó sorsok magyar színpadon" című konferencia elé

Kováts Adél mászik a falon. Nem is mászik, inkább lebeg, odatapad, átfordul, zuhan, megáll, ügyessége szinte akrobatikus – majd leereszkedik, enged a gravitációnak, de csak egy kissé, mert azután mégis megtartja magát és ellebben a függőlegesben – könnyed, kétségbeesett, virtuóz, gyönyörű, súlyos, tragikus: Kováts Adél.

Mindez pedig már a monológ része, a Brecht-kollázsé, **Zsótér Sándor** rendezésében, arról, hogy *ő elmegy*. Ilyen egyszerű – hogy azután a falról leereszkedve, a gravitáció intenzívebb terében: a szőnyegen folytassa, azon a szőnyegen, amely ott feszült a falon is, mert semmiképpen ne higgyük, hogy tereknek és fizikai összefüggéseknek kiszámítható törvényeik volnának – Kováts Adél a szőnyegen, a szőnyegben mondja, belecsavarodva a súlyos textilbe, végigmondja: hogy érti–nem érti–tudja–nem tudja–megy–nem megy–búcsúzik–nem búcsúzik, mert hát nyilvánvalóan így lesz minden rendben–nem lesz rendben, soha.

Rettegés és ínség a Német Birodalomban.

Kováts Adél

Amely a Radnóti színpadán sem történelmi-illusztratív hűséggel, sem rettegéssel, sem ínséggel, sem némettel, sem birodalommal nem próbálta enyhíteni ezt a rettenetesen egyszerű, a leplezetlenségig tiszta helyzetet: hogy ő, ott, a falon, az asszony, a szőnyegen, a drámában, a zsidó feleség, a fényben, egyszerre más lett, vagy bizonnyal mindig is más volt, és ez pusztán nyilvánvalóvá vált, és amiről mindeddig azt hitte, hogy szőnyeg, színház, szoba, otthon, az hirtelen szolgálatába állt annak az idegenségnek, amely talán eddig sem tett mást: visszatükrözte az övét.

Zsidó sorsok, magyar színpadon.

Hogy volna-e ilyen. Megfogalmazható-e, akár kérdésként, úgy, hogy valamiként értelme lehessen?

Ahogy egykor a német bölcselő (egyébként ideiglenesen: birodalmi), Heidegger próbálta szavakba önteni a maga dilemmáját: hogy a létre vonatkozó kérdésnek van-e értelme? Nem a létnek, nem a kérdés feltételének, hanem magának a kérdésnek. Amivel szembenéznénk tehát. Zsidó sorsok? Magyar színpadon?

Mert szinte már a dilemmában ott van minden rettegés és ínség. Hogy a feljebb említett két jelzőt többnyire olyankor szokták szétválasztani, amikor az elkülönülés évada jön el, amikor éppen a kollektív sors véglete definiálja a „magyar színpadot", és mindaddig, amíg nem tesszük fel a kérdést, addig talán elejét vehetjük a mindig kínos, mert a logika törvényei szerint elkülönítő meghatározásnak.

Mert hát végül is *ki* volna *mi*. Mondjuk: zsidó. Ha egyszer bizonnyal a Kováts sem meg a Zsótér sem – a **Radnóti** persze igen, a költő, a halott, a Miklós, a színház, de a definícióhoz ennyi talán mégsem elég.

Ironikusan se becsüljük le azonban a vonakodást. Hiszen ha a zsidó sors ebben az összefüggésben értelmezhető, akkor ennek a jelzőnek (sorsnak) az előtörténete is az értelmezés része lesz, így az a fordulópont elsősorban, amikor éppen a színpad – úgymond – magyarsága érdekében (*rettegés és ínség*) leparancsolták ezeket a sorstulajdonosokat a deszkákról, és ez azután szörnyen egyértelművé tette, hogy ki, ki.

És ebből a kínos és embertelen egyértelműségből mintha azóta sem volna menekvés. Még szinte a végiggondolás erejéig sem, mert joggal hihetjük: fonákjáról bár, de részévé válunk ennek a pszichózisnak, és akkor majd diadal-

maskodnak ezek a törvényhozók, színpadon, reflexeinkben, kérdéseinkben – hetedíziglen.

Hiszen ha nem tesszük fel a kérdést, mert kínos és szörnyű emlékeket ébreszt, akkor talán egyszer csak kérdés sem lesz, vége, eltűnt, nem a válasz miatt, vagy a kérdés értelmetlenségének felismerése miatt, netán cáfolatából fakadóan, hanem a sokkokkal motivált elhallgatás kegyelméből – ugyanis ha egyszer „itt" hallgatnak róla, „ott" pedig még, már vagy egyáltalán nem teszik fel, akkor talán ezt is megússzuk, akkor minden működik tovább, hiszen eddig is, ugye, működött.

Színpadon, éppen. Amely közismerten és törvényszerűen a megmutatkozás tere. És amely éppen ezért ítélkezik rajtunk, és tár fel mindent, amit örömmel hagytunk volna feltáratlanul. *Aletheia* – írta volt **Parmenidész** és magyarázta később **Heidegger:** hogy az igazság nem volna más, mint megmutatkozás. Amelynek legfőbb tere éppen a művészet: Parmenidész még versben fogalmazott. Hogy igazság és szépség ne váljon el. Nekünk szerényebbnek kell lennünk, s érjük be annyival: ne forduljon szembe egymással, legalább.

Vagy minderről már réges-régen szó van, és nem „puszta szó", meg „szó, szó, szó", hanem a színpad nyelvével kifejezett, vagyis hát művészi beszéd, mert egyszerűen nem tud nem lenni, és sok okból sem. És miért erőlködnénk ennek valamiféle lefordításával, szóról szóra, vagyis művészetről a mindig kockázatos elvontságok dadogására – hacsak azért nem, hogy éppen ezzel keltsünk zavart, és mindig kezdetleges fogalmainkkal homályosítsuk el az igazság ragyogását? Mert hát tagadhatatlan: sokféleképpen ragyog, csak töprengeni ne kezdjünk róla.

Hiszen abban a pillanatban kellemetlenül előlép **Shakespeare**-ből a *Shylock*, és ennek a történetnek minden kínja és enigmája, torzképpé oldott patográfiája, kép és kórkép kölcsönös feltételezettsége – hogy a zsidót nemigen látott drámaköltő víziójában jellemmé váljon a sors, és ne kegyelmezzen senkinek a törvény, egyik törvény sem: a mózesi sem és a velencei sem, hiszen éppenséggel egyik sem kegyelmezésre való – legfeljebb alkalmazói kegyelmezhetnének, de hát azok, hogyan is.

Azután hasonlóan kellemetlen összefüggésekkel sejlik fel az Ivanovot elgondoló **Csehov,** amikor is intim és meghittnek akart kisvilág keretei között lesz kibírhatatlanná, fertelmessé – persze a maga rezignált visszafogottságában – mindaz, ami mégiscsak a kollektív sorsból következik, mondhatni: egy „faj" sorsából, hogy azután maga körül egyéni sorsokat tehessen tönkre, feloldhatatlanul.

És így tovább. A zseniken túl a fél-zseniknél is persze, olykor tehetség és hatás fordított arányosságát nagyítva fel a színpadon: hatásban, sikerben – és attól kezdődően ennek a beszédnek már következményei vannak, lehetnek, lesznek.

Miként persze a hallgatásnak is.

Amely talán sohasem létezett. És azért nem, mert maga a zsidó színjátszás, „színpad" sem igen létezett (történetileg és filológiailag hogyne – olvashatjuk is néhány lappal a szöveg előtt), de meghatározó művészi tényezőként aligha, ki tudja: a „faragott képek" tilalma miatt, a megmutatkozástól való viszolygás okán, vagy éppen a közösség öntudatának különös fedettsége nyomán. Ezért hát a hagyományon belül másféle formát kellett találni mindannak, ami egyébként színpadi teret keres, majd pedig – amint erre tradíció és történelem lehetőséget teremtett –, hát megtalálhatta a színházat végre, természetesen a magyar színpadot, mert hiszen semmiféle idegenséget nem érezhetett az, akinek nyelve, hazája, öntudata ugyanezzel a jelzővel volt meghatározható.

Nem kizárólagosan persze, de hát ez is így volt rendjén.

Mert ami ezt követően a színpadon történt, „zsidó sorsokkal" a „magyar színpadon", az bizonnyal elkülöníthetetlenül és reflektálatlanul történt – ki mondhatta volna meg: kinek a sorsa és kinek a színpada. Ami pedig elkövetkezett, annak nemcsak az egykor polgárinak mondott színház fénykora köszönhette a létrejöttét, de kissé maga *a* színház is: mint modern, városi épület, szokásrendszer, szenvedély, intézmény, társadalmi krízis. És itt nemcsak azoknak a szerzőknek következhetne a névsora, **Molnártól Füstig és Heltaitól Déryig,** akik éppoly sokféleképpen és éppoly szabadon kísérletezhettek kifejezésformákkal és szavakkal, mint azok, akiknek köteteit és egzisztenciáját nem zúzatták szét a definíció történelmi bajnokai – de hát azok a színházépítők, impresszáriók, sőt: mutatványosok és tréfamesterek is, akik a lehető legsajátabb színeket adták éppen a magyar színpadnak.

No és, elsősorban: a színészek. És itt nem következnek nevek – patinás, szép, magyar nevek, amelyektől generációk borzongtak áhítattal végig –, amelyek „eredetijét" nemsokára zárójelben vagy

Rudolf Péter a Pesti Színház Bernard Malamud: A segéd című regényéből készült adaptációjának előadásában

anélkül ismeri meg a közönség, amikor kollektíve leparancsolják őket a színpadról, a magyar színpadról, mert hát mit is kerestek rajta.

Mert hát a *Hamlet* mégse *hochmecoljon*. És a *Ványa bácsi* melankóliáját se keverjék tipikus, *faji* színekkel. Veronát pedig ne keltsék életre a fajgyalázás archaikus helyszíneként – és így tovább. A gyomorforgató, gyilkos demagógiában pedig mégiscsak ott rejlett annak – itt: embertelen – felismerése, hogy mindenki, kiváltképp a művészek, csak abból a világból, élményrendszerből, identitásból bonthatják ki műveiket, amely rendelkezésükre áll. És ez a banális, esztétika alatti felismerés – és politikai aljasságot is szolgálni tudó ítélet – egyfelől megpecsételte néhány nemzedék sorsát, másfelől pedig kikényszerítette a szembesülést mindazzal, amivel pedig örömmel nem néztünk volna szembe. És amire sem azelőtt, sem azután nem lehet könnyen szavakat találni.

Talán még ma sem lehet. Egyáltalán nem.

Pedig azóta zsidó sorsról magyar színpadon akkor is szó van, amikor hallgatás van.

Mert a katasztrófa után ismét hallgatás következett. De ebben a hallgatásban **Gábor Miklós** *Hamlet*et játszott (és *Jágó*t játszott), **Básti Lajos** *Lear király*t, és tehetségesek és tehetségtelenek is következtek, egyre-másra, mint rendesen az életben, de ők már semmiképpen nem tudták volna elkülöníteni a színpadot és a sorsot, mert tudásuk bűnös lett volna, ha egyszer az azt megalapozó felismerés egy bűnös korszaké volt. És egy újabb korszak bűneivel kellett hallgatni minderről.

De hát ezalatt – is – mégiscsak és folyamatosan meg akart és csaknem meg is tudott nyilatkozni mindaz, amit éppen csak megfogalmazni – pontosabban: „szavakba önteni" – nem lehetett. Mert az összekacsintás éppoly rettenetes lett volna, mint amilyenek az emlékek voltak, az azonosság kérdésessé tétele éppoly brutális, mint a feloldódás egy illuzórikus közösségben – mondjuk a nemzetközi munkásmozgalomban.

Ami azonban mindennél fontosabb: színház „történt" ezalatt is, ezáltal is és ezek ellenére is Magyarországon. És ezt követően is: mert eljött **Ascher** és **Jeles, Halász Péter** és mások, sokan, jöttek is és persze mentek is, hogy a reflexió a színpad terében maradandóan megfogalmazódhasson. Míg persze volt másféle „reflexió" is: például a tejesemberé, egyenesen a Broadway kis, orosz falucskájából, pogrom és össztánc. Sőt: **Sütő András** és **Illyés Gyula** is tett egy-egy kitérőt ebbe a termékenynek tűnő pszichózisba – voltak a judaizmus tradícióján belül megfogalmazott magyar sorskérdések, mint ahogy voltak **Woody Allen**-adaptáción tapsoló antiszemiták is. Csak a színpadon túli reflexió nem volt, előbb félelemből nem, azután kényelemből nem, és talán ez is csak a félelem egyik formája lehetett.

Rettegés és ínség.

Kováts Adél a falon, a szőnyegen, a monológban. Valamit megértve és megértetve a testével, a jelenlétével, a szemével.

Zsidó sorsok, magyar színpadon.

Ezekkel a szemekkel. Hogy szembenézhessünk.

ZSIDÓ SORSOK MAGYAR SZÍNPADON

A *Szombat* konferenciája

Időpont: 1999. december 4–5.
Helyszín: Közép- és Kelet-európai Környezetfejlesztési Intézet, Budapest VI., Andrássy út 23. I. emelet

December 4., szombat

18.30 Megnyitó: *Giorgio Pressburger*
19.00 Fogadás/köszöntés/programismertető
19.30 Színészi, rendezői, drámairói kerekasztal-beszélgetés (vezeti: *Nagy András*)
Meghívottak: *Alföldi Róbert, Garas Dezső, Kern András, Kézdy György, Kulka János*

December 5., vasárnap

10.00 *Halász Tamás*: Adalékok a zsidó színjáték történetéhez
10.30 *Kerényi Ferenc*: Zsidók a régi magyar színpadon
11.00 *Raj Tamás*: Jiddis színház, zsidó színjátszási hagyományok
11.30 *Sándor Tibor*: Zsidó alakok a magyar népszínművekben
12.00 *Kozma György*: A pesti zsidó kabaré humora (visszhangzó-kabaré)
12.30 *Heller Ágnes*: A velencei kalmárral kapcsolatos új kutatásairól
Szünet
14.00 *Koltai Tamás*: A Velencei kalmár magyar színpadon
14.30 *Alpár Ágnes*: A Bethlen téri színház 1929–35; történet és kitekintés
15.00 *Gajdó Tamás*: Az Új Színház alapítása – Zsidó színészek emlékiratai (1939–1942)
15.30 *Horák Magda*: Az OMIKE művészakció színköre
16.00 *Enyedi Sándor*: A kolozsvári magyar zsidó színház; zsidóság a határon túli színházi életben
16.30 *Szegő György*: Zsidó témájú előadások szcenikai sajátosságai
17.00 *Götz Eszter*: Alterációk
17.30 *Balla Margit*: A Javne Színház és előzményei. Magyar zsidó diákszínjátszás
18.20 Judit és Holofernész története (barokk daljáték gyerekekre és marionettekre)
Részlet a Javne Színház új előadásából (Rendezte: *Balla Margit*)

*

A fenti program tájékoztató jellegű. Az előadások pontos időpontja napon belül változhat.

*

Szerkesztőségünk köszönetet mond a *Magyarországi Zsidó Örökség Közalapítványnak*, a *Fővárosi Közgyűlés Kulturális Bizottsága Színházi Alapjának*, a *Közép- és Kelet-európai Környezetfejlesztési Intézetnek* és a *Fröhlich Cukrászdának* a konferencia megrendezéséhez nyújtott támogatásáért, valamint *Feldmájer Sándornak, Halász Tamásnak* és *Nagy Andrásnak* a szervezésben való közreműködésért.

Kis zsidó iskolastatisztika

A *Köznevelés* című hetilap idei 21. száma közölte a magyarországi gimnáziumok rangsorrendjét, amelyet annak alapján állítottak össze, hogy az egyes gimnáziumok diákjai közül hányat vettek föl államilag elismert egyetemre vagy főiskolára (az *Országos Rabbiképző Intézet – Zsidó Egyetem*re fölvettek ezért nem szerepelnek az alábbi statisztikákban). A kétszázötven magyarországi gimnázium közül a három zsidó gimnázium sorrendje az elmúlt öt évben a következők szerint alakult *(1. táblázat)*:

A 735 középiskola közötti összehasonlítás akkor hozza a legkedvezőbb eredményeket a zsidó gimnáziumok számára, ha a felsőoktatásba felvételizők nyelvvizsgáinak számát vizsgáljuk. E mutató alapján a hitközség gimnáziuma, a Scheiber Sándor Tanintézet a mezőny első felében, az Amerikai Alapítványi Iskola és a Lauder iskola pedig (egyelőre mindössze két mérhető év adatai alapján) a legjobb hetven között helyezkedik el.

*

A tanulmányi és felvételi eredmények persze csupán egyetlen dimenzióját adják az iskolákban folyó összetett pedagógiai munkának (noha a közvélekedés szerinti rangsorrend kialakításában döntő súlya van, hiszen egyedül ez a dimenzió mérhető egzakt számokkal). Azt azonban, hogy a zsidó iskolák közül melyik vonzó a szülők, illetve a gyerekek számára, a felvételizők száma tükrözi világosan. A következőkben a négy budapesti zsidó iskolába (illetve – ha van ilyen – a velük egy keretben működő óvodába) felvettek számát láthatják az olvasók.

1999-ben óvodába fölvett gyerekek száma:

Lauder óvoda:	31 fő
Benjámin (hitközségi) *óvoda*:	18 fő
Lubavicsi óvoda:	10 fő

1. táblázat	5 év átlaga Sorrend	F/L*	1994 Sorrend	F/L	1995 Sorrend	F/L	1996 Sorrend	F/L	1997 Sorrend	F/L	1998 Sorrend	F/L
Lauder Javne Zsidó Közösségi Iskola	**97**	52%	**				**140**	43%	**131**	50%	**111**	61%
Scheiber Sándor Tanintézet (1998 előtt: Anna Frank gimnázium)	**228**	20%	**204**	12%	**210**	15%	**217**	21%	**202**	28%	**238**	17%
Wesselényi utcai **Amerikai Alapítványi Iskola**	**205**	27%	***		**217**	12%	**160**	38%	**209**	24%	**191**	39%

* Felvettek aránya az osztály létszámához képest, százalékban. Az átlag értelemszerűen azoknak az éveknek az alapján készült, amelyek az egyes iskolákról értelmezhető eredményeket tartalmaznak.
** 1996 előtt a Lauder iskolának még nem volt érettségiző osztálya.
*** Az Amerikai Alapítványi Iskolának 1994-ben még nem volt érettségiző osztálya.

Mivel a fenti mutató egybemossa a legkülönfélébb felsőoktatási intézményeket, függetlenül attól, hogy milyen magasak abban a felvételi követelmények, az egzaktabb összehasonlíthatóság kedvéért használnak egy másik mutatót is. Ez a rangsorrend a közös írásbeli felvételi dolgozatok átlaga alapján készült. A dolgozatokat tantárgyanként azonos időpontban, azonos kérdések megválaszolásával írja minden felvételiző. A 2. táblázat 735 magyarországi középiskola adatainak sorrendje alapján készült, és azt mutatja, hányadik helyen áll ebben a sorban a három zsidó gimnázium:

2. táblázat	5 év átlaga+	1994	1995	1996	1997	1998
Lauder Javne Zsidó Közösségi Iskola	241			235	333	92
Scheiber Sándor Tanintézet	497	446	473	482	482	323
Amerikai Alapítványi Iskola	322		273	339	295	331

+ Az átlag kiszámításakor nem a rangsorban elfoglalt helyet mutató számokat átlagolják, hanem az ezek alapjául szolgáló dolgozati pontszámokat, a felvételizők számával súlyozva.

A Lauder óvodába összesen 59 gyerek jelentkezett. A Benjámin óvodában a felvétel folyamatos, így a fenti szám az óvoda vezetője szerint nem végleges.

1999-ben első elemibe fölvett gyerekek száma:

Lauder Javne Zsidó Közösségi Iskola:	55 fő
Scheiber Sándor Tanintézet:	39 fő
Amerikai Alapítványi Iskola:	4 fő
Lubavicsi iskola: nem indult első osztály.	

A Lauder iskola első elemijébe ebben a tanévben összesen 103 gyerek jelentkezett. A felvett 55 gyerekből 23 a Lauder oviból jött, a „végzős" óvodások túlnyomó többsége tehát helyben tanul tovább. A felvehető létszámnál többen jelentkeztek a Scheiber iskola első elemijébe is. Miután ez utóbbi iskola hat évfolyamos elemi tagozata az elmúlt évben egy első és egy negyedik osztállyal indult, a többi évfolyamot idén indították el: négy új osztályban összesen 81 gyerek tanul. A Lubavicsi iskolában még csak az elemi második és harmadik osztálya működik, összesen 10 tanulóval.

A hatosztályos gimnázium első évfolyamán tanuló diákok száma 1999-ben

Lauder Javne Zsidó Közösségi Iskola:	43 fő
Scheiber Sándor Tanintézet:	23 fő
Amerikai Alapítványi Iskola:	5 fő

5567 fő – sok vagy kevés?

A *Népszabadság* szeptember 17-i számában megjelent statisztika szerint 1998-ban a 490 ezer adóbevallást kitöltő állampolgár közül 5088 fő rendelkezett úgy, hogy adójának egyházi célokra felajánlható egy százalékát a zsidó hitközség kapja. További 479 fő az ortodox hitközséget jelölte meg kedvezményezettként. Ez összesen 5567 fő, a 490 ezer adóbevalló 1,1 százaléka, ami nagyjából megfelel a zsidóság magyar lakosságon belül feltételezett arányának. A „bevett" felekezetek javára rendelkezők aránya egyébként meglepően jól tükrözi az országos arányokat – katolikusok: 63 százalék; reformátusok: 21 százalék; evangélikusok: 6 százalék.

Az egyházi százalékot felajánlók száma a tavalyihoz képest 6 százalékkal nőtt, viszont a zsidóság javára rendelkezők száma 2602-ről csaknem a duplájára emelkedett. Ezzel a Mazsihisz a hetedik helyről a hatodikra jött fel. Az okokat csak találgatni lehet, mivel az egyházi célokra fölajánlható egy százalék intézménye csak néhány éves, a szokások kialakulatlanok. Az első évben talán a félelem tartott vissza sokakat, hogy a zsidók javára rendelkezzenek; mostanra talán oldódott ez a félelem.

Fontos adat, hogy az egy százalékok átlagát tekintve erősen kiemelkednek a Mazsihisz javára rendelkezők: a felajánlott összeget a felajánlók számával elosztva átlagosan 5857 forint jut egy főre (tavaly ez 4906 volt), míg a katolikusok esetében 2695, a reformátusoknál 2851, az evangélikusoknál pedig 3142 Ft az átlag. (Az elmúlt évben rendre 2122, 2217 és 2459 Ft volt a megfelelő adat.) Ezek a számok a zsidóság magasabb jövedelmére engednek következtetni.

A Mazsihisznek juttatott 29,8 millió forint a szervezet éves működési költségének mintegy másfél százalékát teszi ki – mint ahogy a Mazsihisz számára az egy százalékot fölajánló 5088 ember is csak töredéke az állítólagos 80-100 ezer zsidónak. Hasonlóan rosszak az arányok a három keresztény történelmi egyháznál is. A Mazsihisz, akárcsak a három másik „bevett" felekezet, akkora intézményrendszert működtet, amelyet csak állami juttatásból tud eltartani. Egészen más alapon működnek az 1989 után indult vagy legalizált vallási közösségek, amelyek intézményrendszere tényleges létszámukkal és anyagi teherbíró képességükkel arányos. A Hit Gyülekezete vagy a krisnások (bármiként vélekedjünk is e közösségek belső életéről, vallási felfogásáról) maguk tartják el intézményeiket. Az állítólagos 100 ezer magyar zsidó és az 5088 felajánló között igen nagy a szakadék (noha a növekedés örvendetes); míg az újonnan indult, a múlt terheit nem cipelő vallási közösségek esetében az adójuk egy százalékát felajánlók száma alighanem jóval közelebb áll a tényleges tagsághoz. A múltat azonban nem lehet végképp eltörölni: csak azon dolgozhatunk, hogy negatív hatásait igyekezzünk mihamarabb magunk mögött hagyni.

A Lauder gimnázium első évfolyamán tanuló 43 főből 38 az elemi tagozat hatodik osztályából jött át. Nyolc gyerek az elemi hatodik osztályát elvégezve máshol tanul tovább. A Scheiber iskolánál feltüntetett 23 fő mind az idén jelentkezett a hatosztályos gimnázium első évfolyamára. Ezzel párhuzamosan „üzemel" még a hagyományos négyosztályos gimnázium is.

Érdemes még egy pillantást vetni arra is, hogy a zsidó iskolák végzettjei közül hányan folytatnak zsidósággal kapcsolatos felsőfokú tanulmányokat.

A Zsidó Egyetem judaisztika tanárképző karán most elsőéves 28 tanuló közül tízen érettségiztek a Scheiber Sándor Tanintézetben (illetve elődjében, az Anna Frank Gimnáziumban), egy tanuló pedig a Lauder gimnáziumban.

A liturgia szakára jelentkezett 12 fő közül hárman érettségiztek a Scheiber iskolában.

A szociális munkásokat képző tagozatra fölvett 9 főből 2 érkezett az egykori Anna Frank Gimnáziumból, egy a Lauder iskolából és egy az ortodox Amerikai Alapítványi Iskolából.

A rabbiképző kar bevezető évfolyamán tanuló 8 főből hárman végeztek a hitközség gimnáziumában.

(g. j.)

RADNÓTI ZOLTÁN

Mit ér a rabbidiplomám, hisz magyar?

A címben olvasható kérdés költői, a válasz evidens: minden annyit ér, amennyit rá áldoznak. (Ha az eredeti változatot írtam volna, hogy „minden annyit ér, amennyit adnak érte", ez félreértésre adna okot, és a mai világban egy rabbinak, a hitelessége végett, nem szabad támadási felületet adnia. *Ez a munka is ezért született...*)

Az én rabbidiplomám nekem ***nagyon sokat ér***. És – remélem – sokat ér azoknak is, akik bizalommal fordulnak hozzánk, a *rabbikhoz*, napról napra.

A nevüket nem vállaló szerzők a *Szombat* 1999/7. számában prejudikálva kijelentették, hogy *„...a végzettek* (ti. R. Z., V. T.) *által elsajátított ismeretanyag – józan megítélés szerint – nem elegendő, hogy a diploma birtokosa vallásjogi kérdésekben dönthessen".*

Nem emlékszem, hogy bárki is bent lett volna a rabbivizsgánkon, hogy tudásunkról információja legyen. Nem is sejtem, hogy a szerző(k), honnan tudják, mire vagyunk képesek?

Véleményünk szerint – és ez általános elv az előítélet-mentes világon – az ember a társa képzettségéről csakis akkor mondhat ítéletet, ha ő jobban tudja nála, ebből következően le tudja ellenőrizni vizsgáit, előadásait és publikációit.

A *Szombat* folyóirat szerkesztőségében, amely a destruktív kritikában mindig igen előkelő helyen állt, sajnos nem látok olyan embert, aki ebben az ügyben konstruktív módon is meg tudna szólalni, hiszen még a rabbidiploma általuk citált részét is félrefordították. (Az általuk leírt terminus technicus: *ítélete, ítélet az dino, din* lenne. A *jádin-jádin* értelmét lásd lejjebb.)

Hogy mit tanultunk e hosszú idő alatt, csak tehetségünk függvénye, mert az intézménytől minden esélyt megkaptunk. Kiváló tanárok oktattak. A Rabbiképző megadta, amit adhatott. Ennek eredménye is van: ma a Rabbiképző két diákja oktat az ELTE hebraisztika szakán, és egy az ortodox hitközség által fémjelzett Amerikai Alapítványi Iskolában. Ennek az olvasata számomra, hogy a Rabbiképzőt mind tudományos, mind vallási oldalról elismerik.

Emellett azt sem értem a szerzőkben, hogyan nem veszik észre: a vészkorszak előtti generáció távolodóban van, elment a bölcsek nemzedéke. Ma szinte egyedül vannak a neológ rabbik, akik megtanulták, ezért még tovább tudják adni a klasszikus tudást, a hagyományokat. Miért kell őket egyfolytában ostorozni?

Ám mindezek ellenére vegyük górcső alá magát a diplomát! Milyen diplomát kaptunk a kezünkbe?

Az ok, amiért az Országos Rabbiképző Intézet eddig nem lett egyetem, eleinte vallási, majd történelmi, végül csupán politikai kérdés volt. Egyszerűen iskola volt és az is maradt. ***A Szeminárium.***

Mindemellett egy kérdés merült fel bennem: mi is az a rabbidiploma? Kell-e, vagy sem? Mit mond erről a hagyomány? Mi az, amit a *Szombat* szeptemberi száma fejteget? Mi az a *jore*, és mi a *jádin*?

E két szó megfejtéséhez és megértéséhez sok érdekes forrást találunk, és egy közös pont lesz bennük: *nem létezik rabbidiploma!*

Nézzük meg a legősibb forrást: a Tóra nem beszél explicite a rabbiságról semmit, ám egy magyarázatban mégis feltűnnek sokat emlegetett szavaink. A M.III. 10. 20-hoz fűzött *„Or háchájim"*[1] kommentár elmondja, hogy Mózesnek azért tetszett és azért tűnt jónak a szemeiben Áron főpap véleménye, mert ő *jore, jore, jádin, jádin* volt, azaz fel volt hatalmazva döntvények meghozatalára és az Ö-ó szavának értelmezésére. Tudvalevő mindannyiunk számára, hogy Áron nem volt rabbi, „csak" ***„Mose rábbénu",*** Mózes tanítványa, és ezért a hagyomány ismerője és tudója.

Meg is előlegezhetjük: a következőkben ***ez*** az elv lesz az alapja a ***rabbi*** név használatának. A *Menorát hamaor*[2] c. munka a következőt írja (273. pont): *„Ha bárki elmegy egy másik helyre, kötelessége engedélyt* (diplomát?! – R. Z.) *kérni a rabbijától, tanárától, amiképpen ez írva van a Talmudban a Szanhedrin traktátusban..."*

Ezek szerint a Talmudot kell fellapoznunk, hogy megkeressük a rabbiság eredetét. Ám, hogy ezt megértsük, a Talmud alapját, a Misnát[3] kell megnéznünk. Így írja: *„A vének (azaz a bölcsek) kézrátétele, három (bölcs) által (legyen)."* (Misna Szanhedrin 1.3) A hagyományos kommentár (rabbi Ovadja miBartenura) szerint ennek két jelentése van. Az egyik egy szentélybeli áldozattal kapcsolatos, míg a második jelentés szerint, ha egy bölcs azt szeretné, hogy valakit rabbinak nevezzenek, vegyen maga mellé két embert, majd helyezze rá a kezét a felavatandóra. (Ez a liturgia héberül: hászmáchá, M.IV. 27, 23. alapján, amikor is Mózes ily módon nevezi ki utódává Józsuét.) Ezután a szertartás után a felavatott rabbinak neveztetik és ítélkezhet pénzügyekben, bírságokban. Ám ez a felavatás, megbízatás csakis a Szentföldön történhet meg.

Majmonides[4] véleménye szerint, nincs kontinuitás a rabbiságban (a kézráhelyezésben) Mózestől a középkorig (Majmonidesig), ezért nincs is autentikus rabbi az egész világon. Az egyedüli megoldás Rámbám szerint az lenne, ha az összes bölcs, aki a Szentföldön tartózkodik, egyszerre nevezné ki a rabbikat. Akár egyet, akár többet, és ezek tevékenykednének szerte a diaszpórában.

Ezt a típusú rabbiságot próbálta feltámasztani tetszhalálából Joszef Káro[5], a cfáti törvénykodifikátor, a Sulchán Áruch[6] szerzője. Ám próbálkozása nem járt sikerrel. Néhány rabbiavatás után megakadt a folyamat.

A Talmud ehhez a részhez írt vitája is azt támasztja alá, hogy a Szentföld törvénykezés szempontjából (is) mindenek fölött áll. Itt olvashatjuk a híres és sokat idézett ***joré joré jádin jádin*** szavakat. Ez a *Szombat* c. folyóirat szerzőinek véleménye szerint „ítélete ítélet"-et jelent, ám ha ismernék a Talmud ide vonatkozó diszkusszióját, akkor tudnák, hogy ezek a szavak a következő diskurzus részei voltak. Az Izrael földjéről Babilóniába érkező tanítók többletjogokkal bírtak (mint fentebb láttuk). A Talmudban (Szanhedrin 5a) rabbi Chijja és Rabbi (Jehuda) párbeszédét olvashatjuk a Szentföldről érkezők jogosultságával kapcsolatban. Itt három szintben definiálják a rabbinak (a bölcsnek) a cselekvőképességét. Az első: ***joré?*** *(tanítson?)* kérdezik, a válasz: ***joré!*** *(tanítson!)*, azaz tilthat és megengedhet (a kósersággal kapcsolatban), és ha már ezekhez joga van, akkor a Talmud szerint a második szint is evidens. Kérdezik: ***jádin?*** *(döntsön, bíráskodjon?)*, a válasz: ***jádin!*** *(döntsön, bíráskodjon!)*, dönthet is bizonyos ügyekben (általában pénzügyek), azaz felmenthet valakit egy dolog megfizetése alól (Rási kommentár). Ezek anyagi jellegű döntések. A harmadik szint, ***játir bechorot*** *(engedi-e az elsőszülötteket)*. Ez a feltételes áldozati állatok alkalmasságának vizsgálatát foglalta magában, ami roppant nehéz feladat volt, hiszen ekkor már évszázadok óta nincs Szentély, és éppen ezért nincs gyakorlatuk a bölcseknek ebben a vizsgálatban. Ezt a jogosítványt végül nem adják meg a Babilóniában működő bölcseknek.

A fentebb említett forrásokból kivonatosan láthatjuk a rabbiság történelmi kifejlődését. A szóbeli hagyomány, a tanítás és a bölcs, a tanár saját tanítványába helyezett bizodalma volt mindennek az alapja. Amennyiben a rabbi érezte, hogy tanítványa alkalmas tanítani, bíráskodni, akkor kezét ráhelyezte, és őt is rabbinak kiáltotta ki.

Az elvárások szubjektivitása miatt egységesítették a rabbi titulus viseléséhez szükséges tudást. Az elvárás: a Sulchán Áruch törvénykódexből kell ismerni 110 kijelölt fejezetet, kommentárokkal együtt. A törvény eme részei valójában egy hirtelen eldöntendő kérdésre adandó gyors válaszra készítik fel a rabbit. Például a kóser vágásban előfordulható hibákról vagy az ételek keveredésénél előfordulható vis maiorról szólnak. Azaz tilthat és megengedhet. Ezek szerint a hagyományos értelemben vett ***rabbinak elvileg*** nem kell professzionális módon ismernie a Szentírást vagy a Talmudot, bár természetesen kiválóan ismeri, hisz minden törvény alapja a héber Biblia és kommentárirodalma.

A ***dáján (jádin, jádin),*** a bíró cím elnyeréséhez ugyanezen Sulchán Áruch törvénykódexből jóval több anyagot kell ismerni, különös hangsúllyal a pénzügyi és bíráskodási részekre.

Ugyanis a neológ hitközség által fenntartott Rabbiképzőnek soha sem az volt a célja, hogy törvénykodifikátorokat és a gyakorlati kóser vágás nemzetközi hírű tekintélyeit bocsássa ki falai közül, hanem hogy a XX. században élő, bárkivel kommunikálni képes és hajlandó, akár közéleti fórumokon is megjelenni tudó rabbikat tanítson ki.

A rabbidiploma, mint láthatjuk, újkeletű képződmény. A magyar rabbidiploma még újabb. A nagy múltú Országos Rabbiképző Intézet alapítása óta fantasztikus tudású rabbikat, tudósokat engedett útjukra: Bacher, Blau, Guttman, Krausz, Hoffer, Hahn, és még sorolhatnánk a neveket.

Ugyanis a neológ hitközség által fenntartott Rabbiképzőnek soha sem az volt a célja, hogy törvénykodifikátorokat és a gyakorlati kóser vágás nemzetközi hírű tekintélyeit bocsássa ki falai közül, hanem hogy a XX. században élő, bárkivel kommunikálni képes és hajlandó, akár közéleti fórumokon is megjelenni tudó rabbikat tanítson ki.

A neológ rabbik egyszerre rabbik, hitszónokok, előimádkozók, Tóra-olvasók, közösségi munkások, pszichológusok. Néha politikusok, néha közírók, sőt sajnos néha halottmosdatók is, amikor vidéki kisvárosokban nincs, aki ezt a *micvét* elvégezze. Ismert tény, hogy a vallási tantárgyak „rovására" bevezetett világi tárgyak (pl. filozófia, történelem, irodalom, görög nyelv) oktatása miatt az ortodox izraeli vagy amerikai hitközségeknek nem mindig elég jó a mi diplománk (bár nemegyszer Izraelben vagy az Egyesült Államokban is működtek rabbik magyar diplomával), ám a nyugat-európai konzervatív közösségeknek jó a magyar rabbidiploma, sőt keresett (Róth, Weinberger, Schmelzer)!

A pluralitás a zsidóságra is jellemző. Aki minket, neológokat szeretne hallgatni, hozzánk jön, aki nem, az a Kazinczy vagy a Vasvári utcába. A neológ hitközség neológ rabbikat képez, ezért ne is várjuk, hogy bármelyik ortodox hitközség elfogadjon bennünket rabbinak.

Végezetül idéznék Naftali Kraus egyik legújabb könyvéből. „Az öt tekercs" c. műben (Göncöl, 1998, 179. lap) ezt írja: Reb Smelke, nickolsburgi rabbi a következőt mondta: „Jobb olyan embertől hallani az erkölcsprédikációt, akinek világi műveltsége is van, mert így a hívek nem mondhatják, hogy rabbijuk tudatlan, műveletlen alak. Neki tudnia kell ezt is, azt is."

Az Országos Rabbiképző létezésének minden pillanatában erre törekedett. Mi, a tanítványok minden tehetségünkkel igyekszünk megfelelni ennek az ősi és jogos elvárásnak. Karizmatikus vezetőként próbáljuk hitközségünk vallási és kulturális életét még magasabb szintre emelni. Ezért mindig szeretettel fogadjuk azon barátainkat, akik ebben a szent munkában biztató szavakkal és segítő kezekkel közelednek felénk.

Jegyzetek

1 Az ezelőtt mintegy 400 évvel íródott kommentárt Hájjim Átár marokkói születésű, majd a Szentföldre kivándorolt rabbi írta. A kommentár egyébként része a legnépszerűbb és legfontosabb magyarázatokat összegyűjtő „Mikráot G'dolot"-nak.

2 Jichák Ábuát, 1300 körül élt szerző műve. A munka valószínűsíthető első kiadása 1544, Velence.

3 A Szóbeli Tan. Post 200 körül zárta le rabbi Jehuda, a fejedelem.

4 Az egyik leghíresebb zsidó középkori kommentátor, törvényalkotó és filozófus. Más néven: Rámbám (1135–1204).

5 Spanyolországban született, majd a Szentföldre (Cefátba) kivándorolt törvénykodifikátor és kabbalista (1488–1575).

6 A mai napig is a legnépszerűbb és legtöbbet használt zsidó törvénykódex. Az élet minden pontjára kiterjedő döntvényei a vallásos élet alapjai. (A cím jelentése: terített asztal.)

Törvénnyel és türelemmel

Interjú Zev Paskesszal, a Budapest Kolel vezetőjével

Jó egy éve, hétköznap délutánonként élet költözik a Dob utcai ortodox hitközség tanházába. Rég láttak itt ennyi fiatal arcot. Ősztől tavaszig három órától, nyáron négy órától estébe nyúlóan hajol könyvek fölé tucatnyi érdeklődő, s olykor csodálkozva, olykor vitatkozva hallgatják, olvassák és fordítják maguk is a héber szövegeket. „Korhatár és tabuk nélkül" – így szólt a hirdetés, és valóban, a tucatnyi fiatal mellett olykor hatvan-hetven évesek is feltűnnek, hogy visszatérjenek gyerekkori olvasmányaikhoz. Akad persze, aki itt tanul meg héberül olvasni, s van, aki itt kezdett tanulmányait néhány hónap múltán egy izraeli jesivában folytatja. A fekete kalapos, szakállas fiatalemberhez, aki tanítja hallgatóságát, olykor alkalmi látogatók érkeznek, a legkülönfélébb kérdésekkel. Van, aki edényt akar kóserezni, van, aki a betérés feltételei felől érdeklődik, s akad, aki élve a hirdetésben foglaltakkal, speciális kérdéseket tesz fel. Aztán feltűnnek a dél-esti imára érkező idős hívek, akik még ***Somlai Tamás****ként ismerték őt...*

– 1987-ben mentél el Budapestről Jeruzsálembe, az Or Szaméach jesivába. 1998-ban a magyarországi zsidó életet újjáéleszteni kívánó Moreset Alapítvány képviseletében tértél vissza, 32 évesen, családoddal, zsidóságot tanítani a Budapest Kolel „intézményi" keretei között, miközben tanult szakmádat, a szóféri (írnoki) mesterséget is gyakorlod. Mit tapasztaltál közel egy évtized után? Milyen ma itt a zsidó élet, korábbi emlékeidhez képest?

– Sokkal több fiatal van, mint akkor volt, sokkal szélesebbek a lehetőségek. Ugyanakkor, mivel megszűnt a tiltás, megszűnt a vallásosságnak a politikai demonstrációként való megjelenése. Ha ma valaki vallásos, akkor magáért a vallásért teszi, meggyőződésből, nem tiltakozásképpen. Lehetséges, hogy többen voltak akkoriban a vallási tudással még rendelkezők, de idősek voltak, s ez nem könnyítette meg a tanulást. Ma mindenképpen szélesebb a paletta, amiből egy érdeklődő választhat.

– Pesti neológ családból származol. Ma a belzi haszid irányzat híve vagy. Hogyan kezdtél mélyebben foglalkozni zsidó stúdiumokkal?

– Még Pesten kezdődött ez a folyamat, a nyolcvanas évek elején. A Dohány utcai körzethez tartozott a családom, ott imádkoztak a Rumbach utcai zsinagóga hívei is. Nagyapám és apám halála után mindennap jártam kaddist mondani, s átszoktam a Dessewffy utcai ortodox imaházba, ahová több fiatal is járt, tanulás is folyt, s kezdett valamiféle valódi közösség kialakulni. Akkoriban **Herczog Lászlótól** tanultunk, s később, hónapokon át, meglehetősen intenzíven **Tuvia Steinertől,** egy magyar ajkú belzi haszidtól. Az itt ébredő érdeklődés vitt ki Izraelbe, az Or Szaméach jesivába. Először az angol csoportban tanultam, később már az izraeli fiúkkal, majd a belzi jesivába kerültem.

– Nyilván korábbi ismereteid, személyes habitusod is hozzájárult, hogy visszatérve megtaláltad a hangot mind az ortodox, mind a neológ hitközség vezetőivel, tagjaival és itt-tartózkodásod elsődleges célközönségével: a zsidóságban járatlan vagy alig járatos fiatalokkal, akik tanítványként körülötted mozognak. Azon kevesek közé tartozol a zsidó közéletben, akikről a hátuk mögött sem mondanak rosszat. Rabbiképzősöket is tanítottál, s válaszolsz eseti megkeresésekre is vallási kérdésekben. Segítik-e a hitközségek valamiképpen a munkádat?

– Segítőkészséggel találkoztam, talán mert azt érezték rajtam, hogy én is segíteni szeretnék. Sehol nem ütköztem ellenállásba. Igaz, anyagilag saját forrásainkra vagyunk utalva.

– Mit tanítasz, és miért pont azt, amit?

– Chümest (Tórát) tanulunk mindennap, Rásival és más érdekes kommentárokkal, ez az alap, valamint muszárt, mondjuk úgy: erkölcsöt, erkölcsfilozófiát. Azt mondják: ahhoz, hogy valaki zsidó legyen, Chümest kell tanulni Rasival, ahhoz, hogy ember legyen: muszárt. Ez utóbbi, ha szabad úgy fogalmaznom, mindig érvényes, de ma különösen aktuális. A hétköznapi viselkedés elemi normáit rúgják ma fel egymással szemben az emberek, itt is, máshol is. Ahogy beszélnek, ahogy viselkednek, abból hiányzik a másik megbecsülése, pusztán azért, mert ember. Ezen túlmenően halachát, s persze az éppen soron következő ünnephez kapcsolódó ismereteket is tanulunk, s ha felmerül valami speciális, izgalmas kérdés, arra is igyekszem válaszolni. Jelenleg két szinten, két csoportban folyik a munka, s akit érdekel és követni tudja, már Misnát és Talmudot is tanulhat velünk, ugyanakkor senkinek nem kell úgy éreznie, hogy behozhatatlan a hátránya a már régóta ide járókkal szemben. Mondanom sem kell, nem iskolás szigor uralkodik, s úgy érzem, a jó hangulat is hozzájárult, hogy igazi közösség teremtődött.

– Néhány diákod, egy esztendő múltán, már Izraelben tanul, jesivában. Akad, aki nehezen viseli a szigorú életet és kipörög, akad, aki komolyan ta-

nul. Néhányan kapedliben, ciceszben járnak Pest utcáin, ami kétségtelen színfolt és fontos emlékeztető, de vajon nem túl gyors-e ez az átalakulás a fiatalok életében? Mintha hamarabb tűnnének fel a szimbólumok, mint alakulna ki egy mély gondolkodásmód.

– Valóban van ilyen veszély. Magam soha nem is biztatom őket ilyesmire. Ha valaki úgy dönt, hogy ciceszt hord, vagy kapedlit visel a templomon kívül is, természetesen nem beszélem le, de hiszem és vallom, ezen az úton biztonságosabb lassan haladni. Nekem eszembe nem jutott volna így jámi Pest utcáin tizenöt éve. Nem tudom, hogy öncenzúra volt ez, vagy félelem, de kétségtelen, hogy ma más világ járja. Mulatságos volna persze, ha én beszélném le erről a fiúkat, aki kalapot, szakállt és pajeszt viselek, ezért azt gondolom, mindenkinek magának kell megtalálni a neki leginkább megfelelő utat. Rav Steiner mesélte: Magyarországon a haszidokon kívül az ortodoxok közül is csak a rabbi és a metsző viselt szakállt a háború előtt. Ma egy izraeli baltsive (visszatérő) jesivában minden fiú szakállas, és az itteni vallásos fiatalok is előszeretettel hangsúlyozzák a külvilág számára is mivoltukat. Lehet, hogy ebben a korábbi visszafojtottság kompenzációja jelenik meg demonstratív módon. Izraelben egyébként a visszatérőkkel foglalkozó szervezetek a vallásos életmód megteremtésének egyik utolsó elemeként, a kóser háztartás, a szombattartó életvitel kialakítása után javasolják csak a kapedli viselését.

– Mi a célod, és mi a téged delegáló Moreset Alapítvány célja? Haszidokat kinevelni?

– Biztos, hogy nem haszidokat és ultraortodoxokat akarunk „kinevelni", de szeretnénk megismertetni és hozzáférhetővé tenni a hagyományt, ami autentikusan élhető ma is. Megkísérlünk alternatívát felmutatni az asszimilációval szemben, mert lehetséges modern és vallásos életet élni egyszerre. A munkánkat finanszírozó Moreset Alapítvány, a haszid elkötelezettségű **Hillel Donát,** illetve **Chaim Levi** és **Dovid Zitter,** akik a litvis iskola tanítványai, talán csak abban egyformák, hogy ortodoxok és segíteni szeretnék a magyarországi vallásos zsidó műveltség terjedését. Donát és Levi magyar ajkú családból valók, Zitter az ortodox iskola tanáraként látta a magyarországi viszonyokat.

Szukkoti készülődés (Fotók: Sárosi Tamás)

– Célod-e esetleg, hogy a fiatalok Izraelbe vándoroljanak, vagy a vallásos zsidó világ más centrumaiba?

– Nem. Boldoguljon mindenki, ahol jónak látja.

– Milyen a viszonyod Izrael Államhoz?

– Az egész harédi (ultraortodox) világ viszonya ambivalens Izrael Államhoz. A belzi rebbe a mérsékeltebbek közé tartozik. Elismeri az állami autoritást: a belziek választanak, részt vesznek az ország közéletében s támogatják a békefolyamatot, ami a harédi világot kétségkívül megosztja. A belzi haszidok nagy része ugyanakkor külföldön él, bár a fiatalok Izrael irányába mozdulnak. A belzi irányzat viszonyát az államhoz és a békéhez jól példázza a rebbe által a hatnapos háború kapcsán mondott beszéd. A Siratófal visszafoglalásáról mondta akkor, ha akár csak egy katonának kellett az életét áldoznia ezért, már nem érte meg. Aztán helyesbített: ha csak megsebesült egy ember, már akkor sem. Van, aki szélsőségesnek tartja ezt a megközelítést, akár a harédi világon belül is. Ugyanakkor a közelmúltban egy Antwerpenben tartott beszédében arra szólította fel a fiatalokat, jöjjenek Izraelbe. Erec Jiszroel és Jeruzsálem szentsége kétségkívül arra hív fel, hogy ott éljen a zsidó, és a hagyomány arra vonatkozóan is eligazít, mikor hagyhatja el valaki Izraelt. A halacha szerint nősülésért, kenyérkeresetért és Tóratanulásért utazhat külföldre. Az állam léte súlyos problémákat vet fel, de komoly lehetőségeket is hordoz. Ma Erec Jiszroelban együtt él közel ötmillió zsidó. Soha nem volt még ilyen lehetőség, hogy a vallásosok megmutassák a szekulárisoknak, mit jelent a Tóra-hű életmód.

– A lubavicsiak tartós tevékenységén túli kevés ortodox kezdeményezés (a Bét Peretz táborai, néhány oktatójának pár hónapos itt-tartózkodása, az Árákhim nyáron tartott, s ősszel ismét megrendezendő szemináriuma) egymástól is elszigetelten, erőt és anyagiakat szétforgácsolva zajlott az eddigiekben. Nincs mód az informális oktatómunka összehangolására?

– Van némi előrelépés e téren. Úgy tudom, az említett három szervezet és az ortodox iskolát részben finanszírozó **Reichmann** család képviselői már három ízben találkoztak Jeruzsálemben, hogy összehangolják és szisztematikussá tegyék a munkát. Limitált azonban azoknak a száma, akik a nyelvtudás miatt itt tevékenykedhetnek.

– Az adózók Magyarországon személyi jövedelemadójuk egy százalékát egyházaknak, vallási közösségeknek ajánlhatják fel. A Budapesti Autonóm Ortodox Izraelita Hitközséget 479-en kívánták támogatni így, míg a Mazsihiszt 5088 adózó. Mit mond neked ez a statisztika?

– Az aktív zsidókhoz képest igen magasnak tűnik ez a szám, a magyar zsidóság összlétszámához képest azonban csekélynek. Talán ha azt éreznék az emberek, hogy a szervezett közösség, a hitközség valóban tesz értük, aktívabb lenne a viszonyuk. Magukénak kellene érezzék a hitközséget. Az élet minden területén tapasztalniuk kellene a gondoskodást, lelki-szociális téren is. Lehet, hogy van ilyesmi, de kevés jelét látom. Egyének nélkül nincs közösség, de a közösség valódi, biztos-

ságérzetet nyújtó tudata nélkül nem közelednek az emberek. A hitközség sokszor hideg apparátust jelent ma számukra, nem azt az otthonos érzést, amit jelentenie kellene, amire való.

– A szekuláris közegben nevelkedett, valláshoz visszatérő fiatalok viszonya családjukhoz, az életmódváltás következtében, gyakran megnehezül. Bár nem tömegjelenségről van szó, de a probléma már itthon is felmerült.

– Azt kérem a fiúktól, amennyire lehet, óvják a családi békét az esetleg felmerülő konfliktusoktól, amelyek ebben a helyzetben kétségtelenül előfordulnak. Meg kell próbálni ragaszkodni a törvényekhez, akár étkezési, akár más területen, egyidejűleg azonban tisztelettel kell viseltetni a szülők iránt, akkor is, ha nem értik, netán ellenzik a vallásos életmódot. Azt hiszem egyébként, az egymás iránti megbecsülés és szeretet képes átsegíteni ezeken a nehézségeken. A szülők nem feledkezhetnek meg arról, hogy gyermekük vallási meggyőződése szerint cselekszik, a fiatalok számára pedig ekkor már micva: tórai parancsolat szüleik tisztelete. Az egymás iránti felelősségről és az emberségről pedig a muszártanulás kapcsán már ejtettünk szót.

– Feleségeddel és három gyerekeddel érkeztél, a negyedik itt született. Mennyi időre tervezed és mitől függ pesti tartózkodásod?

– Nejem, aki izraeli születésű, otthonosabban érzi magát, mint kezdetben, gyerekeim pedig már jól beszélnek magyarul. A kezdeti tervek féléves itt-tartózkodásról szóltak, most egy esztendeje érkeztünk... Részben attól függ, meddig maradunk, hogyan finanszírozható a Budapest Kolel munkája, részben attól, meddig érzem úgy, hogy teljesíteni tudok. Ha magam vissza is mennék, lenne már utánpótlás.

– Van jövője itt az ortodoxiának?

– Szerintem mindig lesznek, akik ezt az utat választják.

– Hogyan tekintesz a liberálisabb vallásfelfogásúakra?

– Magam is neológ családból származom... Azt hiszem, a következő században a neológia választásra kényszerül: vagy a tradicionalitás felé mozdul el, vagy a reform felé, melynek vége, nagy valószínűség szerint, a teljes asszimiláció. Lehet, hogy van más út, mint az enyém, én mindenesetre azt tanítom, amiben magam is hiszek.

t. g.

Kárpótlási fejlemények

■ A kárpótlási ügyek legújabb szenzációja az „aranyvonat", a deportált magyar zsidóktól elrabolt értéktárgyakat Ausztriába szállító vonat ügye. A vonat létezéséről, illetve arról, hogy az azon lévő értékeknek csak töredéke jutott vissza Magyarországra (és azt is elnyelte a magyar államkincstár) ugyan 1945 óta tud a magyar zsidóság és a nemzetközi közvélemény, de az ügy csak most került reflektorfénybe. Az Egyesült Államok ugyanis, amely oly következetesen szorgalmazta a zsidóságtól elrabolt javak felkutatását és azokért fizetendő kárpótlást, most elérkezett sajátmagához: a vonat 1945-ben amerikai kézre jutott, és az amerikai katonai hatóságok döntöttek úgy, hogy tartalmának legnagyobb részét nem juttatják vissza Magyarországra. A lapzártánkig lezajlott vizsgálódások szerint a magyar zsidóság ezzel kapcsolatos kimutatható – így követeléseinek alapot adó – vesztesége akkori értéken a százmillió dolláros nagyságrend körül mozog (ami mai értéken ennek tízszerese, kamat nélkül). Jelenleg még az elvett javak értékét pontosító kutatások folynak. Ez még évekig eltarthat, ám az már most is látható, hogy egy ilyen nagyságrendű összeg felmerülése a magyar zsidó közösség pénzügyeinek horizontján teljesen új helyzetet teremt. Ekkora összeg „fogadására" a honi zsidóság egyelőre sem koncepciójában, sem infrastruktúrájában nincsen felkészülve.
Talán ennek belátása motiválta a Mazsihisz elöljáróságát, amely a kárpótlási ügyek szakszerű kezelésére ötfős bizottságot felállítását határozta el. A bizottság vezetésére **Sessler György**öt, a Mazsök titkárságának helyettes vezetőjét kérte föl a Mazsihisz vezetése. Miután a bizottságnak tagja lesz **Sebes Gábor**, a Mazsök irodájának vezetője is, az operatív ügykezelés rendje nem fog radikálisan megváltozni. A Mazsihisz keretében működő bizottság valószínűleg olyan operatív testület lesz, amely mind MAZSIHISZ vezetése, mind a MAZSÖK kuratóriuma elé gyakorlatilag ugyanazokat a javaslatokat terjeszti majd. A Mazsök kuratóriuma ugyanis nem tudott eképp működni: a több mint húszfős testületnek már az összehívása is igen nehézkes volt, nem egyszer kellett határozatképtelenség miatt ülését elnapolni.

■ Mint ismeretes, svájci bankok és cégek 1.25 milliárd dolláros kárpótlási összeget ajánlottak fel, amely az európai zsidóságtól elrabolt és kerülő utakon Svájcba jutott vagyon valamint olyan károk ellentételezésére szolgál, melyeknek Svájc volt okozója vagy (közvetve) haszonélvezője. A magyar zsidóság számára széles körben meghirdetett kárpótlásra október közepéig mintegy 8 ezren jelentkeztek az amerikai bíróságnál. (A legújabb hírek szerint jelentkezési határidő nincs.) A Mazsök munkacsoportja által elkészített és a bíróságnak benyújtott hetven oldalas tanulmány kimutatása szerint mai értéken számolva több, mint 200 millió dollár értékű magyarországi zsidó vagyon került Svájcba a háború évei alatt. A magyarországi zsidóság képviselői ennek megfelelően ilyen nagyságrendű igénnyel kívánnak fellépni, amikor az 1.25 milliárd dollár elosztására sor kerül.

■ Az életüktől és szabadságuktól jogtalanul megfosztott zsidóknak eddig fizetett 30 ezer forintos kárpótlás ügyében nem történt pozitív fordulat. Annak ellenére, hogy három hónappal ezelőtt **Orbán Viktor** kormányfő az ügy (határidő nélküli) felülvizsgálatát ígérte **Schweitzer József** országos főrabbinak és **Tordai Péter** Mazsihisz-elnöknek, a 2000. évre beterjesztett költségvetésben nincs nyoma ezen adósság törlesztésének. (Az időhúzásnak alighanem az is oka, hogy nem igazán volt sikeres az érintettek tiltakozó akciója: mintegy ötszázan küldték vissza a pénzt Orbán Viktornak, illetve **Áder János** parlamenti elnöknek, több tízezer érintett viszont – a folytatásban reménykedve – fölvette a 30 ezer forintot.)

■ A Németországban a háború évei alatt kényszermunkát végzetteknek fizetendő kárpótlás ügyében lapzártánkkor változatlanul folynak tovább a hónapok óta húzódó tárgyalások. A pillanatnyi állás szerint már harminchat német cég jelezte készségét, hogy „beszáll" a kárpótlási alapba (két hónapja még alig tucatnyi volt), amelynek összege körül nagy a nézetkülönbség. A német cégek és a német állam képviselői jelenleg 3,4 milliárd dollárnál tartanak, a károsultakat – köztük a magyar kényszermunkásokat – képviselő ügyvédek: **Ed Fagan** és **Michael Witti** viszont egyelőre ragaszkodik a 20 milliárd dollárhoz.

LEV KRICSEVSZKIJ

Az orosz zsidó elit 1989 után*

Zsidók az orosz parlamentben és az adminisztrációban

1993-ban Oroszország 450 képviselőt választott az Állami Dumába, a parlament alsóházába. Az első Dumában tizenhét, magát egyértelműen zsidónak valló képviselő foglalt helyet – a képviselők négy százaléka. Legtöbben az *Oroszország Választása* nevű párt színeiben nyertek mandátumot. Ez volt akkor a legnagyobb liberális párt, amelyben a képviselők 16 százaléka – a hetvenöt fős csoportból tizenkettő – volt zsidó.

A jelenlegi Dumában (melynek mandátuma 1999-ben lejár) csak kilenc zsidó képviselő található: ez az összes küldött két százaléka. A legnagyobb liberális csoportosulásban, a negyvenkét képviselővel rendelkező *Jabloko* pártban öt, közismerten zsidó gyökerekkel rendelkező képviselő foglal helyet: a párt képviselőinek 12 százaléka. A legtöbb zsidó képviselő pártlistáról jutott mandátumhoz.

A legtöbb zsidó törvényhozó mindkét posztszovjet parlamentben a reformerőkhöz kapcsolódott. 1994 végéig a Jabloko vagy az Oroszország Választása messzemenően támogatta Jelcin politikáját. A helyzet akkor változott meg drámaian, amikor a Kreml első ízben háborút indított Oroszország szakadár déli köztársasága, Csecsenföld ellen. Sok, korábban Jelcin-párti törvényhozó a Kremllel ellentétes oldalon találta magát, ami jelzi, 1991 óta milyen változás ment végbe a demokratikus érzelmű értelmiség rezsimmel szembeni attitűdjében. Az elnöki politikával szemben erősen kritikus, hagyományosan reformpárti csoportok, zsidó tagjaikkal egyetemben, továbbra is a parlament legkövetkezetesebb demokratáinak számítanak. Csakhogy valódi befolyásuk ritkán terjed túl a Kreml falain.

1991-től egészen az 1998-as kormányátalakításig a zsidók részt vettek az összes orosz kormány munkájában, és magas posztokat töltöttek be az elnöki adminisztrációban. A Jelcin-adminisztráció egyik volt tagja szerint az elnök számára sohasem volt szempont a nemzetiségi hovatartozás. *„Mindig azt nézte, megfelel-e a jelölt a posztra. Csak ez számított."*

Mindamellett néhány forrás utal arra, hogy különböző időszakokban a Kreml bizonyos pozíciói zárva maradtak a zsidók előtt, és az elnöki stáb néhány befolyásos tagja sem volt mentes az antiszemita előítéletektől. Az elnök biztonsági szolgálata, e források szerint, mindig is elérhetetlen volt a zsidók számára. A biztonsági szolgálat egyik volt főnöke, az 1996-ban eltávolított **Alexander Korzsakov** tábornok, *„Borisz Jelcin: Hajnaltól alkonyatig"* címen memoárt jelentetett meg, amely tele van az elnökhöz közel álló zsidóknak címzett antiszemita gyalázkodásokkal.

A „zsidó tőke"

Az oroszországi vállalkozókról 1993-ban készült felmérés megingatta azt a széles körben elterjedt meggyőződést, hogy az oroszországi tőkések aránytalanul nagy százalékban – ha ugyan nem többségükben – a nemzeti kisebbségek sorából származnak. E felmérés szerint a kis- és középvállalkozások tulajdonosainak 84, a nagyvállalkozóknak pedig 63 százaléka orosz nemzetiségű volt.

1995 januárjában viszont az *Orosz Üzleti Kerekasztal* koordinációs tanácsa tagjainak több mint 15 százaléka volt zsidó. A 211 tagú tanácsban – amely a legnagyobb vállalkozások és bankok vezetőiből áll – 32 zsidó foglalt helyet. Ezek majdnem fele a bank-, ill. pénzügyi szektorban tevékenykedett.

Az orosz tőkések különböző módokon jutottak a csúcsra. Akárcsak a legtöbb újgazdag Oroszországban, a zsidó üzletemberek és pénzmágnások gyorsan és rejtélyes módon szerezték pénzüket, ami kérdéseket vetett fel vagyonuk eredetét illetően, és számos gyanúsításra adott alkalmat az alvilággal fenntartott kapcsolataikról. Ám a zsi-

AZ OSZTRÁK SZABADSÁGPÁRT ÉS A ZSIDÓK Az ausztriai választásokon nagy sikert aratott osztrák Szabadságpárt zsidó és izraeli kapcsolatokkal is rendelkezik. A párt – amelynek Európa-parlamenti képviselője a zsidó író és publicista **Peter Sichrowsky** – éppen az írónak köszönhetően izraeli támogatókra is szert tett. Mint arról az izraeli *Jom Hasisi* nevű lap hírt adott, körülbelül fél évvel ezelőtt – Sichrowsky kérésére – négy izraeli rabbi jókívánságait küldte **Haidernek.** A gratulációt végül is csak **Jichak Halberstadt** és **Baruch Adler** rabbik ismerték el, és ők is a zsidók ausztriai biztonságának biztosításával magyarázták tettüket. A világ zsidóságát és Izraelt jelenleg ugyanaz a dilemma osztja meg, mint amely már jól ismert a zsidó történelemből: anti-antiszemita kampányt kelteni és nyomást gyakorolni, vagy – félve ennek esetleges kontraproduktivitásától – valamilyen dialógust folytatni a még mindig több ezer zsidó lakosnak otthont adó Osztrák Köztársaság egyik legnagyobb pártja vezetőivel. Ausztria, mely felejteni kívánja a náci bűnöket, komoly nemzetközi nyomás alá kerülhet. A zsidó állam – az esetleges kivándorlás előkészítése érdekében – mindenesetre már különleges Szochnut-megbízottat küldött az országba.

A másik, ezzel és az izraeli politikai kultúrával összefüggő hír az, hogy **Meir Porus,** az Egyesült Tóra Judaizmus párt parlamenti képviselője az izraeli kormányt vádolta meg azzal, hogy ugyanazzal érvel az ultraortodoxok ellen, mint ahogy Haider is vádolja a különféle harmadik világbeli országokból érkezett bevándorlókat: sok gyereket vállalnak és felveszik az állami segélyeket.

dók jelenléte az üzleti elitben soha nem keltett volna akkora figyelmet Oroszországban, ha néhány zsidó üzleti hatalmasság nem játszott volna olyan nagy szerepet az utóbbi évek orosz politikájában. Az üzleti világban a zsidó mágnások fontos szerepet töltenek be. Az Oroszország legbefolyásosabb pénzembereiről nemrégiben közzétett mérvadó rangsorban a huszonkét fős listán hét zsidó szerepel.

Az orosz zsidó elit és az antiszemitizmus

Az orosz zsidók – történelmük során másodszor – a nyilvánosság szemében összefonódtak a vezető elittel. A bolsevizmus korai szakaszában a zsidók prominens szerepet játszottak az uralkodó kommunista pártban, akárcsak a fiatal szovjet állam gazdasági, kulturális és tudományos életében. A kommunizmus 1991-es összeomlása után a zsidók megint csak befolyásos pozíciókra tettek szert a politikában, a magánszektorban, kiváltképp a médiában.

Az Oroszország államapparátusában és gazdaságában az utóbbi években vezető szerephez jutó zsidók magas száma érzékeny kérdés a társadalom két rétege számára is.

Bosszantja egyfelől a különböző politikai irányultságú nacionalista, reformellenes és Nyugat-ellenes csoportokat: a keményvonalas kommunistáktól a monarchistákig, az ortodox egyház ultranacionalista szárnyától a neonácikig. E csoportok programjainak meghatározó összetevője az antiszemitizmus. Az orosz nacionalista ideológiában a zsidók hagyományosan egyet jelentenek a nyugati befolyással, amit a fenti politikai csoportok Oroszországra nézve veszélyesnek és idegennek tekintenek. Napjainkban, amikor a nyugati kultúra győzedelmeskedni látszik a posztszovjet társadalomban, a nacionalisták a zsidókat hibáztatják Oroszország gazdasági és társadalmi betegségeiért. Az efféle vélekedésekre országszerte sokan fogékonyak. Sok helyütt ingerültséget kelt, hogy a posztszovjet időkben magas posztra kerülő emberek némelyike zsidó. A sikerre törekvés az oroszok többségétől idegen tulajdonság.

Másrészt jelenlétük az orosz elitben magukat a zsidókat is aggasztja, akik rettegnek az antiszemita támadásoktól. Amint azt egy orosz zsidó vezető kifejtette: *„Az itteni embereknek meglehetősen keserű emlékeik vannak a bolsevik forradalomban való zsidó részvételről."* Maguk a zsidók is elfogadják néha azt a vélekedést, hogy ők aránytalanul oszlanak el az orosz társadalomban.

Vlagyimir Gurevics, a moszkvai *Vremja* tévéműsor főszerkesztője, másokkal együtt viszont így vélekedik: *„Mindig lényegesen több nem zsidó, mint zsidó bírt befolyással a kereskedelemben, a kormányzásban és a parlamentben. Ha a zsidók túlsúlyát érzékeli valaki, akkor meg kell hogy legyen benne az erre való szándék."*

Kikből áll a zsidó elit?

A zsidó származású mágnások közül csak néhányan vállalják nyíltan örökségüket. Borisz Berezovszkij és Grigorij Javlinszkij vállalják származásukat, Vlagyimir Guszinszkij pedig néhány mágnástársával együtt az *Orosz Zsidó Kongresszus* vezetőségében foglal helyet.

A fent említetteken kívül viszont egyetlen tekintélyes zsidó sem azonosult soha a szervezett zsidó közösséggel. Sokan vannak, akik legfeljebb zsidós hangzású neveik vagy a nemzetiségüket firtató kérdésekre adott kétértelmű válaszaik alapján azonosíthatók. Akárcsak az orosz zsidók többsége, ők is nagymértékben aszszimilálódtak. Néhányan ki is keresztelkedtek, bár ez a lépésük nem óvja meg őket attól, hogy széles körben zsidókként legyenek nyilvántartva.

Az 1998-ban frissen kinevezett 35 éves miniszterelnök, **Szergej Kirijenko** viszont az első magas rangú orosz miniszter volt, aki nyíltan és több alkalommal beszélt zsidó hátteréről, ami a korszerű, posztszovjet szemlélet jelének tekinthető.

---

* Részletek a szerző tanulmányából (The Russian Jewish Elite After 1989), amelyet az American Jewish Committee felkérésére írt.

OROSZ-ZSIDÓ NAGYVÁLLALKOZÓ KÍSÉRI FIGYELEMMEL A LETARTÓZTATOTT 13 IRÁNI ZSIDÓ SORSÁT **Vlagyimir Guszinszkij** orosz-zsidó iparmágnás és közösségi vezető (az általa alapított és finanszírozott Orosz Zsidó Kongresszus elnöke) megszerezte magának és egyik televíziócsatornájának a jogot és a támogatást, hogy jelen legyen a tavasszal letartóztatott és kémkedéssel vádolt 13 iráni zsidó tárgyalásán. Guszinszkij jelenlététől, akit egyébként mind az orosz, mind az iráni, mind az izraeli kormány támogat, azt várják, hogy „tisztességes" per lesz. Guszinszkij, aki még májusban találkozott **Mehdi Safarival,** az Iráni Iszlám Köztársaság moszkvai nagykövetével és – az orosz zsidóság nevében – aggodalmát fejezte ki a letartóztatások miatt, az orosz illetékesektől is támogatást kapott.

Guszinszkij, aki többek között az első függetlenné vált és az egyik legnézettebb orosz televíziócsatorna, az NTV tulajdonosa, taktikusan használta ki zsidóságát, orosz mivoltát (Oroszországnak jók a kapcsolatai Iránnal) és médiacézári befolyását.

VITA RONALD S. LAUDER ÉS ARIEL SARON KÖZÖTT A legnagyobb amerikai zsidó szervezeteket magába tömörítő testület (Nagy Amerikai Zsidó Szervezetek Elnökeinek Konferenciája) elnöke, **Ronald S. Lauder** megvédte azokat az új irányelveket, melyek bizalmasabban kezelnék a testület tárgyalásait, és büntetnék azokat, akik eltérnek a konferencia politikájától. Az új, az eddiginél jóval aktívabb és önállóbb politizálásra készülő testület magatartására jó példa, hogy a Lauder által vezetett és rendkívül befolyásos csoport bele kíván szólni – többek között – a palesztin–izraeli tárgyalásokba is azzal, hogy a PFSZ egyik frontemberét, **Saeb Erakatot** látogatásra invitálta. A Likud párt elnöke, **Ariel Saron** élesen ellenezte a meghívást, és azt állította, hogy ezzel a testület csak a PFSZ-en belüli keményvonalasokat erősítené. Más jobboldali izraeli politikusok szerint ezzel az a látszat alakulna ki, hogy a világ zsidósága legitimálja ezeket a palesztin erőket.

Az új elveket a testület több mint fele jóváhagyta, és meglehet, hogy ezzel új és befolyásos zsidó hatalmi szervezet született.

Isten zárójelben

A rekonstrukcionizmus

A Magyarországon is jól ismert ortodox és konzervatív (magyar szóhasználatban: neológ), valamint a nemrég megjelent reformzsidóság mellett egy negyedik ága is létezik a judaizmusnak – noha kizárólag Amerikában. Az alig ötven évre visszatekintő rekonstrukcionizmus az amerikai zsidóságnak mindössze egy százalékát mozgósítja, de radikalizmusa miatt szellemi befolyása ennél nagyobb.

Az irányzat atyamestere, **Mordechai Kaplan** Litvániában született, hétéves korában vándorolt ki Amerikába családjával, amely gondos ortodox nevelésben részesítette. A konzervatív *Jewish Theological Seminary* elvégzése után Kaplan Európában ortodox rabbioklevelet is kapott. Visszatérve az Egyesült Államokba, annak rendje és módja szerint megkezdte munkáját egy ortodox közösségben. A kor eszméitől erősen áthatva azonban kételkedni kezdett a természetfeletti istenség létében, ami ortodox rabbiként egyre elviselhetetlenebb feszültségeket okozott számára. Bénítónak találta az ortodox közösség szigorúan leosztott szerepeit is. Ez szükségszerűen vezetett oda, hogy Kaplan egy idő múlva otthagyta közösségét, saját gyülekezetet alapított, ahol hívei számára igyekezett csatornát nyitni mindazon emóciók kiélésének, törekvések megvalósításának, amelyek az általa bénítónak talált ortodox közegben elfojtva maradtak. 1918-ban alapította a *New York Jewish Center* nevű zsinagógát, ahol az imádság mellett tanulás, testedzés, dráma, tánc és kosárlabda gyakorlására is volt lehetőség – megteremtve ezáltal a néhány évtizeddel később felvirágzó zsidó közösségi ház modelljét. Formálisan ekkor még az ortodoxia kebelében működött, de az itt mutatkozó ellenállás miatt hamarosan „átigazolt" a konzervatív irányzathoz, amelynek legjelesebb tanintézetében, a Jewish Theological Seminaryban haláláig tanított. Kaplan – nem egyedüliként a történelemben – akarata ellenére lett vallásalapító. Szándéka szerint ugyanis nem elkülönült irányzatot akart létrehozni, hanem azt szerette volna, ha eszméi áthatják az egész zsidó közösséget.

Kaplannak 1920 után zsinagógájában módja nyílt megvalósítani mindazon újításokat, amelyeket szükségesnek tartott ahhoz, hogy a zsidóság beilleszkedjék az amerikai társadalomba. Egyebek közt itt tartották az emancipáció jegyében az első bat micva szertartást, a fiúk nagykorúságát jelző bar micva női megfelelőjét. Az első lány, aki a Tórából olvasott, maga Kaplan lánya volt. Itt adta ki Kaplan azt a radikálisan átfogalmazott imakönyvet, amelyből törölt minden utalást a természetfölötti istenség létére. (Erre válaszul *Amerika és Kanada Ortodox Rabbijainak Uniója* kimondta rá a *herem*et, a kiközösítés hagyományos zsidó átkát, és imakönyvét ünnepélyesen elégették.) Legfontosabb művében, az 1934-ben megjelent *Judaism as a Civilization* című könyvben fejtette ki alaptételét, amely szerint a zsidóság vallási alapú civilizáció, és e civilizáció a modern korszakban immár a személyes istenségbe vetett hit nélkül is megáll.

Kaplan radikális felfogása a zsidó nép kiválasztottságának eszméjét sem tűrte, elitista, rasszista felfogásnak bélyegezvén azt, amely akadályozza a zsidók beilleszkedését a modern, demokratikus, racionális elveket valló társadalomba. (Követői később a kiválasztottságot a *küldetés* szóval helyettesítették, tudatosan merítve a XIX–XX. század asszimilált zsidóságának történelméből, amely alaposan kivette részét a *Tikkun Olam*, a világ – hitük szerinti – megjavításának munkájából.)

Miközben a rekonstrukcionisták hangsúlyozzák, hogy irányzatuk növekszik a legdinamikusabban Amerikában, az abszolút számok szerények: az 5,8 millióra becsült amerikai zsidóság alig egy százaléka, mintegy ötvenezer ember híve a mozgalomnak, gyülekezeteik száma országszerte kilencven, az 1968-ban alakult rekonstrukcionista rabbiképzőben (RRC) pedig mostanáig 185-en kaptak diplomát.

A mozgalom avantgárd szellemisége azonban, mindenekelőtt Kaplan személyének köszönhetően, nagyobb befolyással van az amerikai zsidóságra, mint

amit az egyszázalékos arány jelez. A nők már említett teljes vallási emancipációja mellett innen származik a *havura*, az öntevékeny zsidó tanulócsoportok eszméje. A zsidó apától származó gyerek elismerését a közösség tagjaként (ha zsidó szellemben nevelik) szintén itt vezették be először. *„A halachának szavazata van, de vétójoga nincs"* elv, amelynek értelmében minden közösség annyit tart a halachából, amennyit a maga számára meghatároz, szintén Kaplantól származik. „Az amerikai zsidók legalább harminc százaléka valójában rekonstrukcionista" – állítják a mozgalom merészebb tagjai, értvén ezalatt azt, hogy legalább ennyien vannak, akik megszokásból konzervatív vagy ortodox zsinagógába járnak, de valójában nem hívők, és személyes döntésük tárgyává teszik azt is, hogy a hagyományból mennyit tartanak meg. A rekonstrukcionisták ezt a szemérmes magatartást explicitté teszik. Közösségeik között ezért van olyan, ahol a holdra mondanak áldást, másutt a síró gyermek ad erre alkalmat. Ismét mások a szabadban tartják istentiszteletüket, amelyet a környezetvédelemmel kötnek össze. Az egyén, illetve a közösség döntésétől függően utazhatnak sabatkor, miközben megtartják a kasrut előírásait.

A kor progresszív eszméi erősen munkálnak a közösségben: nemrég a rekonstrukcionista rabbinövendékek listába szedték a legsürgősebbnek vélt feladatokat: egy etikai kasrut megírása (a munkások kizsákmányolásával előállított élelmiszer nem fogyasztható); külön munkacsoport felállítása a közösségen belül a politikai menekülteknek nyújtandó oltalom érdekében; egy feminista liturgia összeállítása. A kor eszméi iránti fogékonyság magyarázza, hogy a New Age korszak sajátos ideái és rítusai is utat találtak a rekonstrukcionista közösségbe: az együttes eksztatikus éneklés, a kézrátételes gyógyítás olyan jelenségek, amelyeket a XX. század racionális eszméiben hívő Kaplan aligha üdvözölt volna – vélik sokan. Egyesek szerint a rekonstrukcionizmus már nem ismer korlátokat, és közösségeikben a „minden mehet" elv érvényesül. Amikor azonban néhány évvel ezelőtt néhány fiatal rabbinövendék a pogány istennők témakörében kezdett búvárkodni, a közösségben akkora volt a felzúdulás, hogy a rekonstrukcionista rabbik gyorsan döntést hoztak: az istennők kívül esnek a judaizmus szimbólumrendszerén.

A dönmék és a nyilvánosság

A „dönme" török szó, jelentése: áttért. A dönmék formálisan iszlám hitű, de titokban zsidó hitet valló és gyakorló emberek, akik a mai napig hisznek **Sabbataj Cviben,** a zsidó történelem talán leghíresebb hamis messiásában. A zsidók számára roppant megpróbáltatásokat hozó XVII. században Európában és a Közel-Keleten hatalmas tömegek fordultak hittel Sabbataj Cvi felé, aki messiásnak kiáltotta ki magát. Amikor azonban a benne veszélyt érző oszmán hatóságok halálos fenyegetésére Sabbataj Cvi iszlám hitre tért, a zsidók csalódottan elfordultak tőle. Egy kisebb csoport azonban, azt hívén, hogy e színlelt áttérés a messiási terv része, követte a vezért, maga is színleg áttért, miközben titokban továbbra is a zsidó hitet gyakorolta. Az ő leszármazottaik a mai dönmék, akiknek túlnyomó többsége Isztambulban él. (1924-ig Szaloniki volt a közösség központja, de a Görögország függetlenné válása után végrehajtott görög–török lakosságcsere őket is elsodorta: hivatalosan iszlám hitűek, tehát törökök lévén távozniuk kellett. A nehéz szívvel végrehajtott távozás az életüket mentette meg: a náci megszállás idején a szaloniki zsidóság kilencven százaléka elpusztult.) Ma a közösségnek – saját becslése szerint – tizenöt-húszezer tagja van. A titoktartás hagyományát ma is őrzik: a gyerekek csak tizennyolc éves korukban tudják meg, mi az oka annak a sok furcsa szokásnak, ami a velük egykorúaktól megkülönbözteti őket. Többségük ugyanazokban az isztambuli városnegyedekben lakik, ahol a zsidók. Halottaikat a moszlim temetőben helyezik örök nyugalomra, de külön parcellákban. A külvilág gyakran sejti vagy tudja, mi az oka különállásuknak, de a régóta kialakult szokás szerint nem háborgatják őket. A modern és jómódú zsidó közösségekhez hasonlóan már az ő körükben is megjelent az asszimiláció és szekularizáció. Többségük azonban még a csoporton belül házasodik.

Miként a zsidók a toleráns befogadó országokban, sok dönme magas pozíciót tölt be a török gazdaságban, a tudományos életben és az államapparátusban is. Ahogy Európában egy évszázaddal ezelőtt, úgy ma Törökországban a zsidók inkább a gazdaságban jutnak fontos szerephez; az állami hivatalok, intézmények még nem nyíltak meg előttük. A külvilág szemében iszlám hitű dönmék előtt azonban nincsen ilyen akadály. Számos dönme található a baloldali értelmiségi elit soraiban. Sok török politikus rendelkezik dönme gyökerekkel – vallják a közösség tagjai. Mindenekelőtt **Kemál Atatürk,** a modern, világi Törökország megalapítója. Ami azonban a dönmék szemében büszkeség, az országban egyre befolyásosabb iszlám fundamentalisták szájából vád: a szekuláris Törökország megteremtője az iszlám vakbuzgók átkának első számú célpontja, akik örömmel veszik, ha lezsidózhatják a valóban szaloniki felmenőkkel rendelkező politikust.

Az elmúlt évben a közösség egyik tagja, **Ilgaz Zorlu** megtörte az íratlan hagyományt és könyvben mutatta be a külvilág számára nem is létező közösségüket. A szekuláris Törökország vallásos toleranciájától felbátorodva, másfelől az asszimiláció veszélyétől tartva Zorlu a hagyományos judaizmus felé próbált nyitni, itt azonban nem ismerik el zsidónak az évszázadok óta elszigetelten élő „titokzsidókat". Zorlu még **Elihu Baksi Doron** izraeli szefárd főrabbival is tárgyalt: elmondta neki, hogy sok dönme alijázna, ha elismernék őket zsidónak. A főrabbi, aki akkor hallott először a dönmékről, a teljes betérést szabta a befogadás feltételéül, amit Zorlu nem akart elfogadni, hiszen a dönmék zsidónak vallják magukat, csak másfajtának. Hasonlóképp elutasító válaszban részesült Törökország főrabbijától, aki szerint csak zsidók és moszlimok vannak, a kettő között nem létezik semmi. Általában bizalmatlanok a zsidó közösség tagjai is, ha a sabbateánusok kapcsolatot keresnek velük. A hivatalos zsidóság elutasításán kesergő könyvet ugyanakkor nem fogadták rokonszenvvel a közösségen belül sem, ahol a titoktartás még mindig íratlan szabály: megjelenése óta Zorlu persona non gratának számít a titkos zsinagógákban, amelyeknek pontos helyét még a dönmék közül is csak az azt rendszeresen látogatók ismerik.

A kairói zsidó negyed 1941-ben

A szefárdok kárpótlása viharokat kavar

Az izraeli kormány igénye az, hogy írják össze az arab országokból kivándorolt szefárdok vagyontárgyait, hogy ellentételezzék a palesztin menekültek anyagi követelését. Szefárd aktivisták szerint az izraeli kormány ezen törekvése erkölcstelen, rosszindulatú, és a holocaust kárpótlására hivatkoznak.

Az izraeli kormány utasítására a szefárd zsidók képviseletére létrejött néhány szervezet (a Zsidó Világkongresszussal együtt) egy olyan listát állít össze, amely az egykor az arab országok zsidói tulajdonában lévő vagyontárgyak tételes felsorolását tartalmazza. A regisztrációs formanyomtatvány neve: „Az arab országokban maradt zsidó tulajdon." A listát – nem is különösebben titkoltan – arra akarják használni, hogy az Izrael és az arab országok között folyó tárgyalásokon ellentételezze az arab anyagi igényeket. A munka még a Netanjahu-kabinet alatt elkezdődött és a Barak-kormány alatt is folytatódik. Már százezer regisztrációs nyomtatványt osztottak szét Izraelben, az Egyesült Államokban, Kanadában és Nyugat-Európában. **Leon Levy,** az *Amerikai Szefárd Szövetség* elnöke Izraelnek nyújtott szolgálatról beszélt.

Ugyanakkor mind szefárd aktivisták, mind a palesztinok képviselői ellenzik a tervet. **Daud Erakat,** a menekültekről folytatott tárgyalások palesztin koordinátora szerint Izraelnek közvetlenül az érintett államokkal, azaz – többek között – Libanonnal, Marokkóval és Egyiptommal kell tárgyalnia. Ezzel ellentétben az amerikai **Bobby Brown** szerint, aki Netanjahu alatt a diaszpóraügyekért felelős hivatalt vezette, eljött az idő, hogy rendezzék ezeket az ügyeket.

Izraeli szefárdok – például az iraki származású szociológus, **Jehuda Senhav** – szerint a közel-keleti zsidók vagyona nem tartozik Izraelre, és – szerinte – Izrael „manipulál". **Mose Karif,** egy szefárd mozgalom vezetőségi tagja szerint „El a kezekkel a vagyontól!". Az Izraelen kívüli szefárd szervezetek és fontosabb személyiségek egy része szintén ellenzi a tervet. **Heskel Haddad** amerikai szemészprofesszor, aki iraki zsidó eredetű, vitatja Izrael jogát az ő érdekeik képviseletére.

A szefárd vagyon sorsát jól példázza az iraki zsidók sorsa. 1951. március 10-én egy új törvény hirdette ki, hogy akik lemondtak állampolgárságukról és Izraelbe kívánnak távozni, azok vagyo-

nát az állam lefoglalja. Hogy a zsidók ne tudják kihasználni a törvény meghozatala és életbeléptetése közti időszakot, az iraki kormány háromnapos bankzárlatot rendelt el. A zsidók boltjait lezárták, vagyonukat elkobozták. Többek szerint az iraki zsidóság, amely a leggazdagabb és legurbanizáltabb keleti zsidó közösség volt, 100 milliárd dollárt, míg az egyiptomiak 60 milliárd dollárt vesztettek.

Mindenesetre a törekvés, hogy a szefárd igényekkel ellentételezzék a palesztinokat, kiélezte az izraeli szefárd–askenázi ellentétet. A Sasz-párti **David Tal** nyíltan „közéleti következményekkel" fenyegetőzött. Egy, a Munkapárthoz közel álló szefárd politikus szerint a szefárdok úgy érzik, hogy Izrael, megérkezésük után, nem akarta őket a kirakatba tenni, ezért átmeneti táborokba, majd fejlesztési városokba „dugta őket", most pedig üzleti tételként számol velük. „Ez robbanást okozhat!" – figyelmeztetett.

A konfliktus valószínűleg csak nehezen lesz feloldható, mert az izraeli kormány – amely egyébként annak idején dollármilliárdokat költött az arab világból az országba érkező szefárdok integrációjára – nem fogja egykönnyen beadni a derekát, és a Palesztin Hatóság sem fog kompromisszumot kötni. Az Izraelen kívüli szefárdok viszont joggal követelnek egyéni kárpótlást.

EGY NEM ZSIDÓ IZRAELI A JEWISH AGENCY UKRAJNAI JELÖLTJE **Kosztantyin Umanszkijt** jelölték az ukrajnai Jewish Agency vezetőjének. Umanszkij, akinek a nagyapja zsidó volt, nyolc évvel ezelőtt vándorolt be Izraelbe annak a visszatérési törvénynek az alapján, mely nemcsak a halachikus zsidóknak, de – unokákig lemenően – azok leszármazottainak is lehetővé teszi a bevándorlást a zsidó államba. A jelölt, aki sikeresen keresztüljutott az összes biztonsági próbán és sikerrel vette a többfordulós kiválasztási procedúra megpróbáltatásait, magát szakmailag és „elkötelezettség" szempontjából is alkalmasnak tartja az állás betöltésére. Ukrajna, ahol még mindig több százezer zsidó él, kényes terület. **Smuel Kaminszkij,** az ukrajnai Dnyetropetrovszk város rabbija elutasította a jelölt személyét, és leszögezte, hogy nem kíván egy „gojjal" együttműködni, aki esetleg meg akarja őket téríteni a keresztény hitre. Az Izraeli Rabbinátus Betérési Testülete szintén ellenzi Umanszkij kinevezését, mondván, hogy a jelölt puszta léte visszatartó erőként fog hatni arra a nagyszámú nem zsidó orosz és ukrán eredetű izraelire, akik a nagy bevándorlási hullámmal érkeztek az országba és akik ezután majd nem akarnak betérni. Még a reformzsidók is ellenzik Umanszkij kinevezését, hiszen – szerintük – nem lehet róla zsidóként példát venni. Umanszkij támogatói viszont azt állítják, hogy a visszatérési törvény – amely nem a zsidóság, csupán az izraeli állampolgárság szükséges feltételeit tartalmazza – alapján Umanszkij alkalmas és kiküldése csak szakmai szempontok szerint ítélhető meg. Umanszkij rasszizmussal vádolja diszkvalifikálóit és visszavonatása esetére az izraeli legfelsőbb bírósághoz kíván fordulni. Az amerikai zsidóság több vezetője – azé a zsidóságé, amely évente 200 millió dollárral támogatja a Jewish Agencyt – szintén visszavonásra akarja bírni a Szochnut vezetőit, és ez irányban hat a tradíció oktatásában és újbóli meggyökereztetésében nagy érdemeket szerzett, ám keményvonalas lubavicsi küldöttekkel megerősített exszovjet országok zsidó vallási vezetőinek fellépése is.

ERŐSÖDŐ ARAB NYOMÁS AZ IZRAELLEL KAPCSOLATBAN ÁLLÓ CÉGEKRE Az arab államok, illetve amerikai arab szervezetek újabban bojkottal fenyegetik meg azokat a cégeket, amelyek a zsidó állam által 1967-ben megszállt Nyugati part zsidó városaiban, településein kívánnak megjelenni vagy Jeruzsálemet Izrael fővárosának ismerik el. Az Arab–Amerikai Diszkriminációellenes Liga például bojkottal fenyegette meg a híres-hírhedt *Benetton* céget, amely a Nyugati part *Barkan* városában kívánt volna üzemet létesíteni. De más, a területeken terjeszkedni kívánó cégekkel szemben – *Ben and Jerry's, Burger King, Sprint* – is fenyegetőztek már bojkottal az arab szervezetek.

Amerikai iszlám csoportok is csatlakoztak az Arab Ligának a *Walt Disney Co.* elleni bojkottfelhívásához. A probléma gyökere abban áll, hogy a Walt Disneynek a floridai Orlandóban tervezett kiállításán az izraeli pavilon Jeruzsálemet Izrael fővárosának nevezte. Bár a Disney cég illetékesei később elálltak az explicit elismeréstől, de az amerikai arab szervezetek szerint még mindig nem tették meg a kellő és egyértelmű lépéseket. Az izraeli illetékesek szerint az egész úgy csak arra jó, hogy az arabok bojkottfenyegetésével puhítsák meg az izraeli tárgyalópartnert a Jeruzsálem végleges státusáról folytatandó tárgyalások előtt. Az 1993-as oslói tárgyalások óta elfeledettnek hitt módszer ismét új életre kelt, és több arab ország, illetve a rendkívül aktív amerikai arab szervezetek munkájának eredményeképpen ismét az arab–izraeli viszony meghatározó eleme. A pavilonba másfél millió dollárt invesztáló izraeliek a pátriárkák korától Ben Gurionig tervezik a város történetének bemutatását, és a várost – természetesen – mind a három nagy monoteista vallás központjának is ábrázolják. Az Arab–Amerikai Diszkriminációellenes Liga és más szervezetek viszont a „sértő és támadó" beállításra bojkottal fenyegetőznek. Az ügy legújabb fejleménye az, hogy a Disney cég átalakította a Jeruzsálem kiállítást, és elhagyta az arabok által kifogásolt részeket.

CHAIM LEVI

Tóra és gondolkodásmód*

Beresit hetiszakasz

John Adams, az Egyesült Államok második elnöke írta: „Bolingbroke és Voltaire ellenére kitartok amellett, hogy a zsidók sokkal többet tettek az emberiség civilizációjáért... (és) többször és ügyesebben befolyásolták annak történéseit, mint bármely más nép." *(Levél F. A. Van der Kempnek, 1808, Pennsylvania Historical Society)*

Tóra-tanulmányunk elején leszögezhetjük, hogy a Tóra nem történelemkönyv, hanem alapszabály, amely meghatározza, mi az ember küldetése a világban. Ekképpen idézi Rasi legelső kommentárjában Rav Jichakot, aki a következőt mondja: mivel a Tóra elsődlegesen törvénykönyv, az új hónap parancsolatával kellett volna kezdődnie (*Smot 12:2*), az első olyan törvénnyel, melyet az egész zsidóságnak mint népnek címeztek. Magyarázata szerint a teremtéstörténet elbeszélésének célja leszögezni, hogy Isten a világ uralkodója. *„Tetteinek hatalmát megismertette népeivel, hogy nekik adta nemzetek birtokát." (Zsoltárok 111:6)* Ha a népek azzal vádolják Izraelt, hogy elfoglalta hét kánaáni nemzet földjét, Izrael azt válaszolhatja: „Az egész világ Isten tulajdona, Ő hozta létre, és annak adományozta, akiről úgy gondolta, hogy megérdemli. Az Ő akarata volt, hogy nekik adta, és az is az Ő akarata volt, amikor elvette tőlük és nekünk adta."

Ramban megjegyzi, hogy még azután is, hogy elolvastuk, miként jött létre a világ és annak központi szereplője, az ember, még mindig nem értjük meg a teremtés titkát és folyamatát. A teremtés nagy rejtély, amit nem lehet felfogni. Annyit tudunk, hogy az emberiség előfutárainak, Ádámnak és Évának volt a küldetése a teremtés beteljesítése, ha végrehajtják Isten parancsait. Vétkeztek, ezért száműzetésbe kerültek.

Az ember küldetése azonban nem változott, csak a végrehajtás feltételei. Isten megbüntette a vétkezőket, de nem szakított velük. Megbánhatják bűneiket. Lényegében a bűnbánat elve előfeltétele volt az ember létezésének, mivel enélkül nem élhetett volna tovább. Ádám és Éva megtért. Így tettek a későbbi vétkezők is: Káin és Lámech. A teremtés történetének egyik legfőbb tanulsága is ez: az ember vétkezhet, de megtérhet, Isten megadja neki ezt a lehetőséget.

Mindez csak bevezeti Izrael történetét. Isten tíz generáción keresztül türelmes volt Noétól Ábrahámig, de egyik generáció sem teljesítette küldetését, amire teremtetett. Ezután Isten kiválasztotta Ábrahámot és leszármazottait annak a küldetésnek a teljesítésére, amely *eredetileg univerzális volt* (lásd *Pirke Avot 5:2*). Ramban úgy véli, ezért hívják a Genezist *A teremtés könyvének*. A teremtés lényege elsősorban nem a hegyek és völgyek, óceánok és sivatagok, és nem is az emberek és az állatok története. A teremtés Izrael születésének története, azé a népé, amely megörökölte Ádám és Éva feladatát.

A Tóra alaptétele, az ember és küldetésének központi szerepe megköveteli, hogy átgondoljuk azt a meglepő állítást, hogy egy kis darab protoplazma megtöltve emberi lélekkel – ez az egyetlen célja ennek a gyakorlatilag végtelen világnak.

„Beresit bara E-lohim" – „Kezdetben teremtette Isten"

A világegyetem két legfontosabb tényezője található meg a Tóra első sorában: 1. a Teremtő; 2. az a tény, hogy Ő teremtette a világot a semmiből, kizárólag az Ő akaratából. „A bölcsesség kezdete az istenfélelem" (*Misle 9:10*), mely tulajdonképpen *Isten tudomásulvétele. Ezért kezdődik a Tóra ezzel a két tényezővel.*

Ez a két dolog valójában egy: a világegyetemet Isten találta ki, és nem létezhet Tőle függetlenül; csak azért létezik, mert megalkotója *továbbra is* akarja annak létezését!

A két tényező más értelmezésben is egyet jelent: *a teremtés célja tanúbizonyság tétele a teremtőnek.* „Az egek beszélik Isten dicsőségét, s kezének művét hirdeti a boltozat." (*Zsoltárok 19:2*)

Ezért „Kezdetben teremtette Isten az eget és a földet" – bizonyítékul, hogy megtanítsa az embernek a Teremtő nagyságát, hatalmát, bölcsességét és jóságát.

Miért akarta Isten megtanítani az embernek ezeket az ismereteket? Miért volt szükség létrehozni a magasztos kozmikus hátteret? *Mivel az ember legnagyobb hozománya ennek a tudásnak a megszerzése!* „Ez az egész ember." (*Kohelet 12:13*) Ábrahám felismerte a teremtésnek ezt az alapelvét és hasznosította azt, ezért lett naggyá, és ezért lett az ő magjából a kiválasztott nép.

E-lohim – Isten

Rasi magyarázata szerint ez a név Isten igazságosságára *(midat hadin)* utal, aki a világ irányítója, törvényalkotója és bírája. Az, hogy a Tóra ezt a nevet kizárólag a teremtés elbeszélése során használja, arra mutat, hogy az igazságosság a világ ideális állapota. Ez azt jelenti, hogy az embert pontosan úgy kell kezelni, ahogy megérdemli: a cseleke-

detei alapján. Azonban az ember nem elég erkölcsös ahhoz, hogy túléljen egy ilyen szigorú vizsgálatot, ezért Isten a teremtés történetét kiegészítette a könyörületesség tulajdonságával (*midat harahamim*), hogy az ítéletet irgalommal enyhítse. Ezt a két összekapcsolódó tulajdonságot fejezi ki a *„HaSem Elokim"* név, és a Tórában először a teremtés utáni elbeszélésekben jelenik meg (2. fej. 4. szakasz), ahol Ádám teremtését mondja el, és teljes figyelmét rá és cselekedeteire fordítja.

Az „E-lohim" pontos jelentését Nachmanidész így magyarázza: el=erő, him= ők, így az „E-lohim" jelentése: erő minden erők felett.

„Bara" – „teremtette"

A „bara" (teremtette) szót itt abban az értelemben használja, hogy a semmiből teremtette. Az Isten hozott létre *mindent*. Előtte *semmi* sem létezett, még az alapvető elemek sem, energiarészecskék sem, és az idő sem. Isten parancsára minden hirtelen jött létre.

Ezek a látványos csodák szintén a történelem legalapvetőbb jelenségei, mivel megerősítik, hogy Isten kivételével semminek sincs belülről származó lényege, és minden dolog folyamatos létezése kizárólag Isten akaratán múlik. Ha visszavonná parancsát, az egész valóság megszűnne létezni. „Nincsen Rajta kívül senki" (*Dvarim 4:35*), „ez azt jelenti, hogy semminek sincs *igazi* létezése, csak Neki" (Maimonides, Jesode HaTora 1:4).

Ezért minden dolog létezése egy csoda! Minden tárgy és esemény – a természet és az egész történelem – Isten műve, tehát mindennek Istentől való célja van.

Erre céloz a „bara" szó, mely Nachmanidész magyarázata szerint az egyetlen héber szó, amely visszatükrözi az alapelvet, hogy „teremtés a semmiből".

„Et hasamaim veet haarec" – „az eget és a Földet"

Úgy tűnik, az állítás két része nincs egyensúlyban, mivel a Föld teljesen jelentéktelen az ég végtelenségével összehasonlítva, melyben hatalmas világok trilliói vannak. A Tóra itt fekteti le az igazi tudás alapját: ez a Föld van a Teremtő érdeklődésének középpontjában, mivel Isten végcélja az ember és a Föld, az ember tartózkodási helye. Valójában, ha ez az állítás nincs egyensúlyban, ez azért van, mert az *ég a Földdel összehasonlítva végtelenül jelentéktelen.*

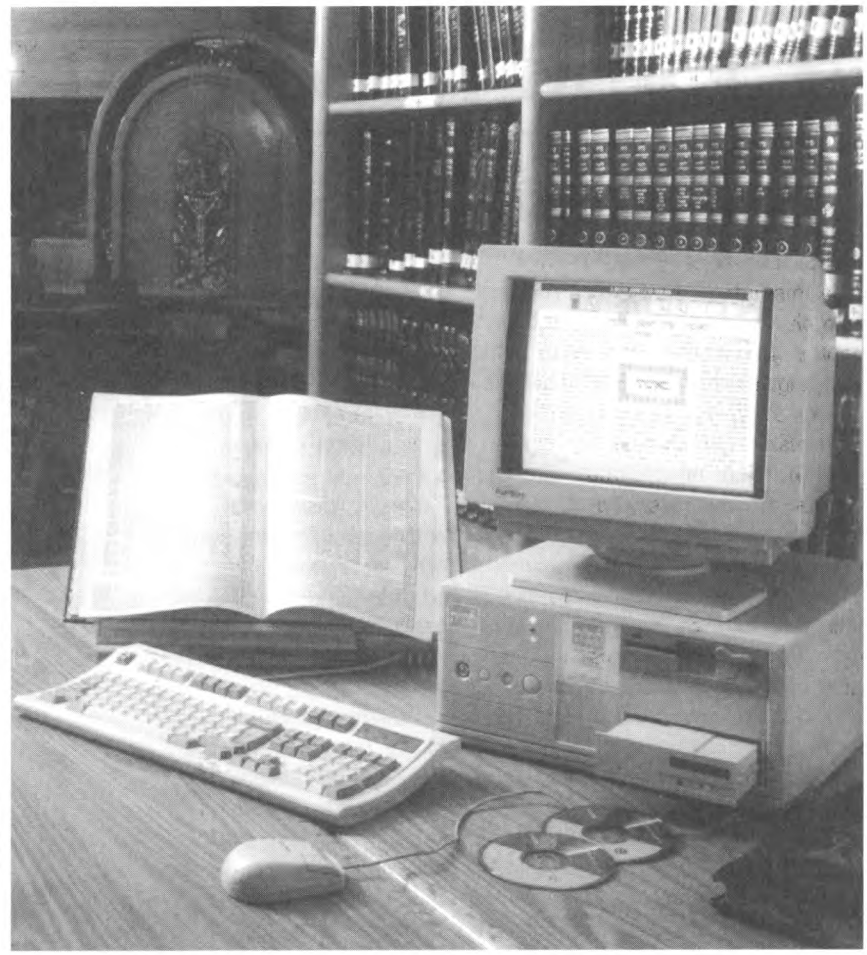

Ezt demonstrálja a következő szakasz: „És a Föld volt...", ahol az eget többet nem említi, és a teremtés elbeszélése a továbbiakban csak a Földre fordítja a figyelmet. De nem sokáig! Amint az ember megteremtetett (1:27 és tovább) a Tóra *teljes* figyelme egyedül őrá irányul. A tengerek és földek tömegei a háttérbe kerülnek. Tehát a Tóra az ember nagyságát és központi szerepét tanítja.

Az igaz, hogy számunkra egy egész hegy arany sem olyan értékes, mint az emberi élet, és hatalmas összegeket áldoznánk egy kisbaba megmentésére is, mégis, gondolatainkban van *valamiféle* összehasonlítás – milyen nagy összeget fordítottunk egy élet megmentésére. Azonban a Teremtő gondolatában – ahogy a Tóra rávilágít – bármekkora tömeg és energia *semmi* az emberrel összehasonlítva. Szembe kell fordulnunk a világ modern, materialista magatartásával, melyre óriási hatással van az univerzum nagysága, lekicsinyli a Földet, és figyelmét az űrre fordítja.

A Tóra alaptétele, az ember és küldetésének központi szerepe megköveteli, hogy átgondoljuk azt a meglepő állítást, hogy egy kis darab protoplazma megtöltve emberi lélekkel – ez az egyetlen célja ennek a gyakorlatilag végtelen világnak.

„Vehaarec haita" – „...és a Föld volt"

A Tóra (valójában a Szentiratok) jellegzetessége az a tény, hogy szinte minden szakasz a héber kötőszóval, a „vav" betűvel kezdődik, melynek jelentése „és". A Szentiratok elbeszélésének ez a stílusa kifejezi Isten tervének töretlen folytonosságát, amely az egész történelem folyamán nyilvánvaló. *Minden* eseményt korábbi események alakítottak és azok egyben előzményei az elkövetkezőknek. Ezt fejezi ki az „és". „Maradandó a Te uralmad örök időkre, s kormányzásod fennmarad minden nemzedékben." (*Zsoltárok 145.13*)

Goldi Szabó fordítása

© Chaim Levi – Moreset Alapítvány a magyarországi Tóra-oktatás újjáélesztéséért
A Moreset köszönetet mond a *Mesorah Publications*nek, hogy engedélyezte részletek közlését a *„Chumas – Stone Edition"*-ból.

A reménytelenség méltósága

A 70 éves Kertész Imre köszöntése

Létezhet-e a történelemben katarzis, vagy minduntalan a bunkósbot születése pillanatát éljük?

Lehet-e az emberi nem sötét indulatainak forráspontja, kicsapódhatnak-e a mérgező indulatok, s az izzó kataklizmákból vajon kikerülhet-e megtisztultan a civilizáció?

Okulhat-e történelméből az ember, vagy arra ítéltetik, hogy belátó értelem híján újra és újra elbukjon?

Volt-e *értelme* Auschwitznak; teremthet-e értéket, felismerést, vagy csupán azok szellemi önkielégítése marad mindezen kérdések felvetése, akik a „felmérhetetlen szenvedés árán szerzett felmérhetetlen tudás" nélkül is hordozták a hilléli „Ne tedd másnak, amit magadnak se kívánsz!" erkölcsi hagyományát. Azt a tapasztalatot, amelynek gyémánttengelye köré egy emberi világ szervesülhet.

Bele lehet-e nyugodni, hogy a társadalmi lét szükségszerűen rossz, s csak azt remélni, hogy a mi időnkben még nem dől össze omlatag építménye; nem pusztítja el, amit létrehozni engedett, vagy a Kertészre oly jellemző, a világ sorsáért felelősséget érző, önnön magával is viaskodó, poszttholocaust prófétai gondolkodásmód: a heroikus pesszimizmus, a reménytelenség méltósága, a minden hit utáni, negatív kinyilatkoztatásból eredő tudás az önmagára döbbenő emberiség megváltására vezethet?

Auschwitz működik; auschwitzi világrendben élünk ma is – mondja dermedtebb pillanataiban, s az európai kultúra csődjét vizionálja látszólag hétköznapi események láncolata mögé. Máskor szinte szuggerálná olvasójába az esélyt, hogy az ember képes okulni bukásából, s hogy van mód e bukás emlékével is gazdagabban visszatérni ahhoz a kezdethez, amikor a ráció tiszta fénye világította be a lehetséges jövőt.

Kertész azonosságtudata minden manírtól mentes, minden kényszertől és késztetéstől irtózó, szabadon választott szövetség: a tollába kapaszkodó, misztikára is hajlamos, tételes hagyományt nem birtokló s gyakorló, de származását teoretikus munkáiban egyre pontosabban, egyre kíméletlenebbül öntudattá érlelő íróé. A zsidóság számára néhány éve még: „...mene tekel ufarszin minden elnyomás falán", későbbi írásaiban ezen túllépő, újra- és újraírt, egyre mélyülő létélmény, akarva, nem akarva: szüntelenül alakulóban.

Ha van kettős kötődés, a zsidóé éppen ez: különösségén túl, az emberiség közös történetének része lenni, a másikéban felfedezni saját tekintetét.

Mi mást tehet egy túlélő Auschwitz után, aki személyes élményén túl valamiféle transzkontextuális többletet is kötelességének tart megfogalmazni? Mi mást tehet, aki az előzőt követő, másik totalitárius rezsim túlélője is – amit nem szűnik hangsúlyozni –, és tudása e kettő közötti rokonságra is rávilágít, ha sokan e tapasztalati tudásról nem kívánnak is tudomást venni. Van-e más esély, ha nincs katarzis, mint a célpont büszkesége, a megsemmisíthetőség biztos tudata, melyben az ember nem tehet mást, mint szívességből kérlelhetetlenül pontos: leírja helyzetét és a világ állapotát.

Kertész ressentimentje nem zsidó ressentiment. Nem az elveszett kultúrát siratja, amely Közép-Európában újjászülhetetlenül sírba szállt. Nézőpontja, narratívája más: a civilizáció bukását látja és láttatja ma is, akár Koszovóról, akár a Pest utcáit olykor bemocskoló bakancstalpak csattogásáról szól, vagy a hétköznapi agresszió más, riasztó jelenségeit rögzíti. A zsidó nép, egy létforma és gondolkodásmód elpusztítása s a civilizáció csődje ugyanannak a történetnek két, egymással összefüggő olvasata. A bűnbeesés tömeges reinkarnálódását, az ember nembeli bukását, a megváltatlanságot dokumentálja engedmények nélkül, elfojtott, ezért felparázsló érzelmekkel.

Vallásos vívódás az övé: a tiszta észbe vetett hit, és a zsigeri tudás, a lélek sötét tektonikus mozgásainak tapasztalata közé ékelődött ember hitének és szkepszisének élethosszig szóló küzdelme.

Van remény, csak nem nekünk – idézte e hasábokon egy interjúban Kafkát.

Nincs igaza, s ezt épp az ő életművéből tudjuk. Köszönet érte.

Szántó T. Gábor

„fényes délelőttökön szabad csak olvasni"

A frankfurti könyvvásár forgatagában találkoztunk utoljára. Mosolyogva megölelt a búcsúzásnál. Én meg visszaöleltem,és egyszerre újra megéreztem ennek a mosolygó, már-már teátrálisan kedves embernek a keménységét. Azt hiszem, ngyon szeretem ezt a nálamnál jóval idősebb, sokkal többet tapasztalt lelket. Néhány hete egy debreceni barátommal a huszadik századi magyar remekműveket vettük számba, és vita nem volt, hogy a *Sorstalanság* című regénynek az első tíz, vagy hány közt van a helye. És persze akadnak pillanatok, úgy látszik, mifelénk most már soha nem múlnak el,amikor az embenek mindig másnak is kell lennie, mint amire egyébiránt tanította az édesanyja mellbimbója. Erre a kényszerítő KELL szócskára illeszteném a hangsúlyt. Hogy amikor a makkosban röfögni kezdenek a barna kisdisznók, az ember azt gondolja, jó, rendben, akkor most én is zsidó vagyok, teszem azt, egy hosszú, aljas névsor erejéig. Holott különben egyáltalán nem akarok zsidó lenni, mert nekem egészen elviselhető a szerb, török meg még ki tudja miféle vércérnákkal összefércelt bőrömben vegzálni, de ha ez van, akkor én beállok egy helyre kis kapedli alá, csak azért is.

Életemben többször is hibáztam. Egyszer például akkor, amikor négyszázötven méterre egy ragyogó osztrák város fölött, tökéletes elhagyatottságban, szortyogós depresszióban, kesernyés szájszaggal, félrekalimpáló szívvel újraolvastam a *Kaddist* és *Az angol lobogót.* Mármost addig se volt könnyű, de hogy aztán miket mondtam a lelkemet körbeszorongató szobafalaknak, azt ne tudja meg Jahve. Nagy ember **Kertész Imre** és nagy író. Azt hiszem, fényes délelőttökön szabad csak olvasni. Áldja meg a mi közös Istenünk, már ha van persze, és éltesse, amíg csak tudja.

Darvasi László

A Magyar Köztársaság
elnöke

Kedves Barátaim,

köszönöm a lehetőséget, hogy lapjukban köszönthetem a hetvenéves **Kertész Imrét.**

Köszönthetem: szeretettel és tisztelettel. Azzal a *szeretettel,* amely a jó barátnak és tiszta embernek jár.

És *tisztelettel:* ami a kiváló írónak jár. Aki a holocaust iszonyúságát – gyermekszemmel láttatva – a világon eddig a leghitelesebben ábrázolta. Aki a munkásságával világszerte tiszteletet és megbecsülést szerzett a magyar szónak.

Akit idehaza is általános elismerés és barátság övez.

Isten tartsa meg erőben, egészségben!

Göncz Árpád

Tarnóc János

Őszország

Mély az éjszaka.
Ahol lakunk őszország,
egy szürke haza.

Húz a semmiség
és a múlt már tűzben áll,
fehér lánggal ég.

Nincsen hajnalunk.
Minden nyelv kihalt, szavak
nélkül álmodunk.

Erőtlen a kéz.
Szem helyén csak szemgödör,
a távolba néz.

Jó reggelt, Jeruzsálem

kirajzolódik a város a ködből
a tetőkön napsugár játszik
reggel van örökös reggel
hatalmas gyertya a nap és
tele van szénával a pajta

az utcákat járjuk reggel óta
köveken kopogunk múlt otthon
vagy? nem tudtam rólad
hogy szokjak hozzá a hőség
égető vizében hová forduljak

ég felé lendül a kezem míg
itt vagyok pörögve forogva a
kékség közepén lendül a kerék
belsején a betűk egyenként
szavakká rajzolódnak

Kitérők és betérők

Nathan Englander novellái

Nathan Englander *Elviselhetetlen gerjedelmek enyhítésére* (For the Relief of Unbearable Urges) című kötetéért 350 ezer dollár előleget kapott a rangos Alfred A. Knopf kiadótól. Egy 29 éves, eddig jószerivel ismeretlen író első novellaskötetéért ez hallatlanul magas összeg.

Englander eddigi élete és munkássága ezen kívül is bővelkedik a szokványosnak aligha mondható fordulatokban. Ortodox szülők gyermekeként nőtt fel a Long Island-beli West Hempstead-i modern ortodox közösségben. Jesivába járt, ahol ő volt az izgága diák, minduntalan a végső kérdésekkel zaklatta a tanárokat, akik persze alulmaradtak az abszolút igazságokat kereső gyerek elvárásain. Korán megmutatkoztak azok a vonásai, amelyek írásaiban is gyakran tetten érhetők, és amelyekről akkor is azt tartotta, és most is azt tartja, hogy az ortodox zsidóság lényegét alkotják: szigorú elvárások másokkal és önmagával szemben, következetesség, igazságkeresés. És mindehhez hozzá kell tennünk a naivitást, hogy megértsük az egykori jesivanövendék panaszait. *„Azt hiszem, sokan megértették, hogy az élet vagy szürkébb, vagy változatosabb, mint ahogy én képzelem. Én nem jöttem rá, hogy a szabályok hajlíthatók. Márpedig egy osztályteremben, ahol az emberek nincsenek felkészülve a kérdésekre, ezek a dolgok lázadásként hatnak."* (Ez a fekete-fehér látásmód most sem áll tőle távol, amint egyik-másik novellájából kitűnik.) Englander tehát fellázadt: társaival ellentétben, akik Izraelbe mentek tanulni, és többségükben fekete kalapos ultraortodoxként tértek vissza, ő irodalmat és judaisztikát tanult a SUNY Binghamton egyetemen, és mire végzett, elhagyta a vallást (*hazar ba se'elah* – visszatért a kérdéshez, ahogy Izraelben tréfásan mondják a valláshoz visszatérő analógiájára). A vele készült interjúkban láthatóan azon igyekszik, hogy csökkentse e lépés szenzációértékét: *„Melyik az a közösség, amely képes megtartani minden tagot? Olvasom a rólam szóló cikkeket: »Disznóhúst eszik.« Na és? Nem vagyok vallásos. Ha nem lepődünk meg azon, hogy sokan csatlakoznak egy bizonyos közösséghez, ne lepődjünk meg azon se, hogy sokan elhagyják."*

Családja egyébként sokkal megértőbbnek mutatkozik Nathan kitérését illetően, mint azt legtöbben gondolnák. A kötetet az író édesanyjának ajánlotta, aki a novellák minden verzióját szorgalmasan elolvassa. Családja és barátai az író számára szükséges információk beszerzésére is kaphatók, mint például: inna-e egy ortodox nő mentalikőrt egy szállodában?

Az egyetem után Englander Argentínába utazott, rövid ideig fotósként dolgozott New Yorkban, majd a rangos iowai íróműhelybe került, ahol 1995-ben megismerkedett a *Story* című irodalmi folyóirat szerkesztőjével, aki három novelláját közölte.

Ezután Izraelbe ment. Ott találkozott először olyan emberekkel, akiknek a zsidó identitása inkább kulturális, mint vallásos jellegű. Ez azonnal megtetszett neki, de – korát és fenegyerekimage-ét meghazudtoló józansággal – a letelepedéssel egészen addig várt, amíg már nem volt rászorulva arra, hogy alkalmi munkákból éljen meg. Ma „igazi íróéletet" él, melyre kiadója szerint nem lenne lehetősége akkor, ha a New York-i irodalmi körökhöz tartozna, ahol előbb-utóbb „írót kellene játszania, ahelyett, hogy írna". Jeruzsálemben viszont szemlélődik, nézi az embereket, próbálja felfedezni a várost és megérteni az izraeli bankok működését.

Saját elmondása szerint ma Jeruzsálemben ő az egyik közismert kávéházi figura. Ha a fényképére pillantunk, tényleg úgy tűnik, mintha már láttuk is volna ezt a figurát Jeruzsálemben, pedig csupán sikerült teljesen terepszínűvé válnia: póló, farmer, edzőcipő, hosszú, göndör sörény, fülbevaló, borostás arc. Kitűnően beszél héberül, izraeli barátnője van, és az első regényen dolgozik, amely egy argentin zsidó család életét beszéli el több generáción keresztül. *„Ma is negyedik generációs amerikainak tartom magam. A novellák és a regény, amelyeken dolgozom, nagyon is amerikai termékek, amelyeket hosszú időn át érleltem magamban."*

Ez a kijelentés azonban értelmezésre szorul, ha végigpillantunk Englander kilenc történetének helyszínén és témáin: a holocaust, Izrael, az 50-es évek sztálinista tisztogatásai, az amerikai ortodox miliő. Mennyiben amerikaiak ezek a novellák (s ha nem azok, akkor mik – zsidó novellák?) – a kérdés csak figyelmes olvasás után vitatható meg.

A *Story*ban közölt három novella közül kettő,a *Reb Kringle* és az *Elviselhetetlen gerjedelmek enyhítésére* ortodox családokról szól, a harmadik, *A huszonhetedik ember* (The Twenty-Seventh Man) az ötvenes években játszódik a Szovjetunióban.

A *Reb Kringle* egy isiászban szenvedő, Mikulás-pocakos, fehér szakállas rabbiról szól, aki felesége könyörgésének engedve minden év decemberében elballag az áruházba, és mikuláskodik, hogy ki tudja fizetni a számláit. A dolog azonban meglehetősen megviseli:

„– Ez a munka bűn – csak ennyit bírt kinyögni.

– Már miért lenne bűn? Hol van az megírva, hogy goj gyerekekkel játszani bűn? Nincs olyan parancs, ami megtiltaná, hogy játsszunk velük.

– Játsszunk! Te nem láttad, ami ott megy, Buna. Aki látta, biztos nem nevezné azt az iszonyatos dúlást játéknak. Ilyen rettenetes harácsolást Noé óta nem látott a világ."

A kötet címadó darabjának főhőse egy haszid, aki halálosan szerelmes a feleségébe, de az asszony megtagadja tőle a szexet. *„Olyan, mintha egy pokolbuborékban lebegnék át a mennyországon"* – panaszolja a rabbinak. A rabbi megértőnek bizonyul, és pár sort firkant egy papírra: engedélyt arra,

hogy a haszid igénybe vegye egy prostituált szolgáltatásait. „Elviselhetetlen gerjedelmek enyhítésére – szólt a rabbi. És mint egy orvos, kitépte a lapot a noteszéből."

A huszonhetedik ember főhőse Pinchas Pelovits, az író, akinek egy sorát sem közli senki, de akit egy adminisztratív hiba következtében huszonhat neves íróval együtt Sztálin kivégzésre ítél. A börtönben Pelovits remekművet alkot, amelyet a kivégzés előtt elmond három híres zárkatársának.

Englander szinte minden novellájának fő motívuma az identitáskeresés, az identitásválság. Történetei alapján az embernek gyakran úgy tűnik, mintha szinte mindegy lenne, hogy a szereplő kitér vagy betér, az is, honnan és hova, Englandert a pálfordulás mélystruktúrája érdekli. Az újonnan betértekről szóló novellák gyakran arról is képet festenek, hogy a *ba'al tesuvah* környezetét hogyan érinti a változás. Englander azt vizsgálja, hogy egy markáns váltást miért érzékel a környezetünk úgy, mint ami az ő identitásukat fenyegeti. *Gilgul a Park Avenue-n* (The Gilgul of Park Avenue) című novellájában a betérő egy Luger nevű goj, aki egy taxiban döbben rá, hogy ő valójában zsidó. „Zsidó – szólt oda a sofőrnek. – Itt hátul egy zsidó ül."

Ideg-összeroppanást kapott a férje, vagy megőrült? – tűnődik a feleség.

„– Mert ez, amit most itt hirtelen kitaláltál, amit itt összehadováltál, ez egyértelműen őrültségre vall.

Charles lassan bólogatott, mint aki a keserű igazságot hallja megerősíteni.

– Mondta, hogy biztos így reagálsz majd.

– Mondta? Kicsoda?

– A rabbi.

– Rabbikkal álltál össze? – Sue szájához kapta a kezét.

– Persze hogy rabbikkal. Ki más adna tanácsot egy zsidónak?"

A rabbi, akivel Luger „összeállt", történetesen egy egyszemélyes misztikus zsidó szervezet vezetője (és tagsága). Pár nap múlva már kósert eszik, öltönyeit pedig elküldi megvizsgáltatni, hogy megfelelnek-e a satnez előírásainak, vagyis nem tartalmaznak-e egyszerre lenvásznat és gyapjút.

A kritikusok gyakran dicsérik azért, mert történetei végig úgy hatnak, mintha csattanóra lennének kihegyezve, ám a végén hiába várjuk a csattanót. Judaizmus és modernitás harcát Englander láthatóan nem a komikus oldaláról fogja meg, bár ez a konfliktus az ő novellái tanúsága szerint is komikus jelenetek kimeríthetetlen tárháza, amint a **Woody Allenre** vagy **Philip Rothra** emlékeztető poénok is mutatják. („Azt képzeld el" – mondja a felesége Lugerről –, „hogy múlt péntek este le- és felliftezett, mint egy idióta, és azt várta, hogy valaki megnyomja a mi emeletünk gombját... Nem kérhetett meg valakit egyenesen, mert csak *célozni* szabad.") Englander mégsem az említett szerzők köpenyéből bújt elő. Történetei tanúsága szerint ez a konfliktus az érintettek számára mindig boldogtalansággal, kielégítetlenséggel,

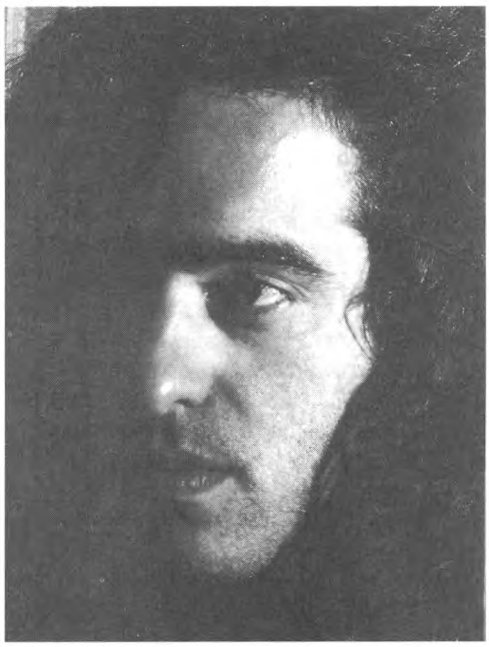

gyakran tragédiával végződik. A Luger áttérését figyelemmel kísérő Zalman rabbi szavaival: „Semmi remény, Luger úr. Úgy mondom ezt magának, mint egyik zsidó a másiknak. A hívő számára nincs remény."

Nincs remény *Az utolsó lehetőség* (The Last One Way) Gittája számára sem. Az ötvennégy éves brooklyni ultraortodox asszony már odáig jutott, hogy bérgyilkoshoz folyamodik, hogy tegye el láb alól a férjét, aki tizennyolc éve külön él tőle. Házasságuk annak idején közvetítő útján jött létre, és bár sohasem szerették egymást, férje megtagadja a válást. Gitta tizennyolc éve *agunah*, senkiföldjén élő asszony, „férjezett özvegy, vagy talán elvált feleség".

Az abszurd iránti érzéke, mely már az eddig említett novellákból is kitűnik – s amelynek az elragadtatott kritikusok Kafka-, Gogol-, Singer-, Malamud-párhuzamait köszönheti –, a legéretebben és legeredetibben *Akrobaták* (The Tumblers) című novellájában bontakozik ki. A történet a holocaust idején játszódik, de mint Englander mondja, *„mégsem holocaustnovella, hanem a holocaustra való emlékezés aktusáról szóló novella"*. A nácik úgy tűnnek fel egy képzeletbeli városban, ahogyan a holocaust járja át a huszadik század második felének irodalmát. A novellában az együgyű bölcseiről híres Chelm lakóit Auschwitzba készülnek deportálni. Csak a lakosság töredéke menekül meg, a Mahmir (szigorú) haszidok. A haszidok csoportja véletlenül összetalálkozik egy akrobatatársulattal, akik épp előadásra igyekszenek, és ezt az alkalmat használják ki, hogy akrobatának öltözve megmeneküljenek a biztos haláltól. „Abszurd vállalkozás volt. Csakhogy, gondolta Mendel, semmivel sem hihetetlenebb, mint a valóság, amelyből megmenekültek, semmivel sem rejtélyesebb, mint a nácik zsidóeltüntető trükkje." A zsidók találékonysága és éleseszűsége a végső kétségbeesés elleni leghatékonyabb fegyver, de végül ezek sem képesek feltartóztatni az ördögi náci gépezetet. Amikor a zsidók a színházba érnek, Mendel egyszerre megrémül: „Ahogy a rendezőasszisztens elszáguldott mellette, az izzadságtól átlátszó ingben, karjaiban egy halom bádogkarddal, „schnell"-t üvöltve mindenkire, akinek elkapta kalandozó tekintetét, Mendel megértette, miért fél olyan rettenetesen. Azért, mert hatékonyak, mind, egytől egyig, mert ripsz-ropsz, ott teremnek, ahol kell, mert rend van köztük és fegyelem... Mendel tudta: ez a hatékony csapat végül utoléri őket."

Egyik szerkesztője szerint Englanderben az a rendkívüli, hogy bár szinte kizárólag zsidó témákkal foglalkozik, zsidó miliőkről ír, történetei mégsem arról szólnak, mit jelent zsidónak lenni, hanem arról, hogy mit jelent embernek lenni. Az emberi lét törékenysége és abszurditása, a véletlenek szerepe a sorsok alakításában, a humor megtartó ereje az élet legsötétebb pillanataiban – ezek és ehhez hasonló témák húzódnak meg szinte minden története mögött. Nem tartja magát zsidó írónak, a zsidó kulturális újjászületés üdvösképének. Saját bevallása szerint ír-

na ő az autóversenyzésről is, ha épp ahhoz támadna kedve.

Mit jelent az írás Englander számára? „Gyermekkora óta egyetlen napja sem telt el írás nélkül", mondja az elbeszélő Pinchas Pelovitsról. Ezt akár önéletrajzi momentumnak is tekinthetjük: az íráshoz *„szerzetesi életmódra és egy talmudista figyelmére és fegyelmére van szükség"*, vallja Englander. *„A rítusok híve vagyok, szeretem az előírásokat, szeretem, ha mindennek megvan a maga ideje, ha tudható, mi a jó és mi a rossz. Amikor komolyan elkezdtem írni, észrevettem, hogy ezeket a formákat teljesen a magamévá tettem. Rengeteget írok mindennap, hetente hatszor, a hetedik napon pedig pihenek. Ez nekem a sabbat. Az én sabbatom sokáig keddre esett."* Englander tehát egyfajta sajátos ortodox életmódot él továbbra is. Ellentmondásokkal teli alakjai – az író, aki sohasem publikált; a Mikulás-rabbi, a goj zsidó, vagy az *Akrobaták* mulattató halálraítéltjei – mind azt példázzák, hogyan férnek meg egy emberben látszólag összeegyeztethetetlen késztetések. Englander életének ellentmondásai is talán csak látszólagos ellentmondások, a külső változások, az újabb és újabb álarcok mögött ugyanazok az alapvető igények és szükségletek, vagy talán ugyanazok a csapdák bukkannak fel újra és újra: így került a vallásából kitért jesivanövendék éppen Jeruzsálembe, s így talált rá az írásra, amely nemcsak az önkifejezés egy tetszőleges, véletlenszerű eszköze (bár az egyik interjúban igyekszik ezt így beállítani). A kérdésre, hogy szokta-e még a Tórát tanulmányozni, Englander így felel: *„Szükségem van rá a munkámhoz. De míg a jesivanövendékek Istennel beszélgetnek, én anyagot keresek a következő történetemhez."* Ez a kijelentés talán mégis inkább *bon mot*, mint a teljes igazság, ha összevetjük a munkamódjáról szóló vallomásokkal, és persze magukkal a novellákkal. Talán Nathan Englander is úgy van Long Island-i ortodox gyermekkorával, mint saját novellájának szereplője, Gitta Floog, aki arról álmodik, hogy megszabadul a férjétől, aki a valóságban már évekkel ezelőtt elhagyta. A kötet címében szereplő elviselhetetlen gerjedelmeket az élet minduntalan újratermeli, s ezek enyhítésére talán csak az írás alkalmas. Ezenkívül talán – a misztikus Zalman rabbi szavaival – „semmi remény".

NATHAN ENGLANDER

A huszonhetedik ember

Az elbeszélés alábbi részletének színhelye egy szovjet börtön cellája, ahol a Sztálin által halálra ítélt jiddis írókat tartják fogva. Egy adminisztratív hiba következtében köztük van Pinchas Pelovits is, aki író ugyan, de soha egyetlen sorát sem adták ki. A börtönben azonban Pelovits remekművet alkot. Mielőtt elindulnak a kivégzőosztag felé, Pelovits elmeséli a novellát kiváló kollégáinak.

A villanykörte felizzott. S ahogy kigyúlt a fény, mindannyian megkönnyebbülve sóhajtottak. Úristen, ha sötétben hagyják őket... Gyűlölték a villanykörtét, hogy hitvány mivolta ellenére ekkora hatalma van fölöttük.

Hagytak reggelre vizet. Megint Bretzky támogatta Pinchast, amíg Zunser a fiú szájához emelte a csajkát. Korinsky figyelte őket, szólni szeretett volna, hogy óvatosak legyenek, nehogy egy csöpp is kifolyjon, neki is hadd maradjon egy kicsi.

Pinchas köpködni kezdett, majd megszólalt: „Elég... most már elég." Hangosan beszélt, ahhoz képest, hogy milyen rosszul volt. Zunser Korinskynak nyújtotta a csajkát, mielőtt maga is belekortyolt volna.

– Örülünk, hogy te is itt vagy velünk – mondta Zunser, miközben igyekezett elkapni a fiú tekintetét. – Már az előbb is meg akartam kérdezni: miért jössz mindig zavarba tőlem? Hiszen mindannyian írók vagyunk, ha nem tévedek.

Zunser Bretzkyre bökött – hátha az ő segítségével megtudja, amire kíváncsi.

– Mondd már meg ennek a fiúnak, hogy ki vagy te.

– Moishe Bretzky. A pletykarovatok szerint: a Falánk.

Zunser rámosolygott a fiúra. – Látod. Nagy név. Legendás költő és bohóc. Most pedig te jössz. Ki vagy te?

– Pinchas Pelovits.

Ezt a nevet még senki sem hallotta. Zunsert ettől még jobban furdalni kezdte a kíváncsiság. Bretzkyt így sem, úgy sem érdekelte, Korinskyt pedig csak még jobban elkeserítette, hogy egy olyan őrülttel van összezárva, aki még csak nem is híres.

– Én vagyok itt a kakukktojás – mondta Pinchas. – De ha tehetném, szívesen lennék bármelyikük helyében.

– Bármelyikünk helyében? Hiszen itt vagy velünk, egy vagy közülünk. Egyáltalán írsz te valamit?

– Írok, hogyne írnék, mást se csinálok. Sohase csináltam mást, legfeljebb még olvastam meg sétálgattam.

– Ha ez számít önnek, egyenrangúként üdvözöljük köreinkben. – Zunser körbenézett a zárkán. – Boldogabb lennék, ha ez a mondat otthonomban hangzott volna el.

– Maguk szerint biztos, hogy azért hoztak ide, mert író vagyok? – nézett tanácstalanul Pinchas a három férfira.

– Sőt nemcsak azért, mert író, kedves barátom – mondta Bretzky, és enyhén hátba legyintette. – Hanem azért, mert felforgató író. Az állam ellensége! Nem kis teljesítmény egy ismeretlen írótól.

Nyílt az ajtó, az őrök mind a négyüket kivonszolták a cellából, és külön vallatóhelyiségekbe vitték őket – egyedül Bretzkyt kísérte három őr. Ott összeverték és meggyalázták őket, számos bűnt vallattak ki belőlük, és vallomásokat írattak alá, melyek szerint a szovjet kormány megdöntésére irányuló cionista propagandát terjesztettek.

Zunser és Pinchas szomszédos cellába került, hallották egymás kiáltásait. Bretzkyt és Korinskyt is csak egy fal választotta el egymástól, de ott minden ütés után csend volt. Korinsky annyira féltette a hírnevét, hogy elfojtotta a kikívánkozó üvöltéseket. Bretzky sem kiabált. Csak sírdogált. Kínzói ezért nagyra nőtt csecsemőnek csúfolták. Pedig nem a fájdalomtól hullottak a könnyei, hanem attól, hogy megértette: az em-

berek kegyetlenek, és attól, hogy maga előtt látta, amint kínozzák a társait, különösen Zunsert.

A vallatás után tisztességes adag vizet kaptak, egy nagy karéj kenyeret, és egy kevéske, krumpliból és retekből főtt levest. A sötétség leple alatt szállították vissza őket cellájukba. Zunsert és Pinchast vinni kellett.

A kínzás alatt Pinchas minden erejével a novellára gondolt, saját üvöltését is csak távolról hallotta. Minden egyes korbácsütés egy újabb mondatot szült, minden ütés úgy csapódott be az agyába, mint az ablaktábla tompa koppanása a keretben:

– Rabbi, észrevette, hogy ma nem jött fel a nap? – Mendel rögtön ezzel indított.

– Zárva tartom a zsalut, túl nagy a zaj.

– A reggeli imánál sem említette senki?

– Ma senki sem jött – válaszolt a rabbi, és ismét tanulmányaiba merült.

– És ezt sem furcsállja?

– De igen. Egész addig furcsálltam, amíg ezt a napügyet meg nem tudtam. Most már értem – egy épeszű ember nem üdvözli a napot, ha nem jött fel.

Valamennyien ébren voltak, amikor kigyulladt a villany. Zunser békét kötött magával, készült a biztos halálra. Bal kezének ujjait kificamították és felhasították. Csak a hüvelykujján volt köröm.

Pinchas ezt kérdezte Zunsertől: – Műveiben a sorsot úgy ábrázolja, mintha csupán egy szúnyog lenne, amelyet könnyű elhessegetni. Minden hőse a túlélésért harcol, maga pedig itt játssza az áldozatot. Nyilván tudta, hogy eljönnek magáért.

– Igaza van – felelte Zunser –, jogos a kérdés. Egy másik kérdéssel szeretnék válaszolni: miért mindig én legyek a túlélő? Végignéztem, ahogy az európai zsidók felszálltak a kéményfüstbe. Eltemettem a feleségemet és a gyerekemet. Igen, hiszek abban, hogy a sors elkerülhető. De ki mondta, hogy a cél az, hogy életben maradjunk? – Zunser az ölébe csúsztatta szétmarcangolt kezét. – Hány tragédiát éljek még túl? Most már inkább valaki más legyen a tanúja az enyémnek.

Bretzky nem értett egyet. – Igaz, elveszett a mi világunk. De hát mégsem ítélheti halálra magát az ember pusztán azért, mert él. Nem sunnyoghatunk örökké a haláltáborok árnyékában.

– Bármit odaadnék, ha megmenekülhetnék – mondta Korinsky.

Zunser a villanykörte felé fordult.

– Az egyetlen szabály, amelyhez minden történetemben tartottam magam, a következő: aki kétségbeesik, annak számára nincs választás.

– Akkor hát – kérdezte Pinchas, aki egyedül tanítómesterét látta-hallotta a cellában – maga szerint nincs is valódi oka, hogy magukkal együtt engem is idehurcoltak? Nem lehet, hogy ez valami nagyobbnak a része, hogy valami kozmikus egyensúly megtartására szolgál, hogy az egek űznek velünk roppant tréfát?

– Nyilván valami ostoba hivatalnok tévedett.

– Hát ezt – mondta Pinchas –, ezt nem bírom elviselni.

A hosszú beszélgetés kimerítette Zunsert, vért köhögött. Pinchas megpróbált segíteni, de nem bírt felállni. Bretzky és Korinsky talpra ugrott. – Üljetek csak vissza – mondta Zunser. Visszaültek, de ugrásra készen figyeltek, míg Zunser harákolt.

A nap fennmaradó részét Pinchas Pelovits azzal töltötte, hogy megírta novellája utolsó sorait. Amikor kihunyt a fény, már készen volt.

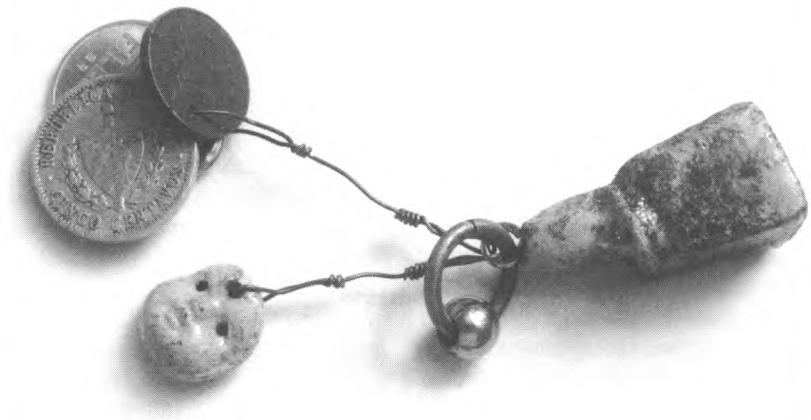

gólem-toilet jelek

Több okom van erre a bizarr címre.

Az első ok, hogy egy kicsit fáraszt a magyar képzőművészet halálos komolysága. A másik ok, hogy művészet ezzel a témával alig foglalkozott. Duchamp kiállított vécécsészéjén már több mint hatvan éve szörnyülködnek. Irodalomban a jó Andrzejewsky Picasso regényének fele a művész gondolatairól szól a piciny, de nélkülözhetetlen helyiségben. Lem pedig a kis helyiség termékeiről írt, amik a népszaporulattal majd ellepik a világot. (Nahát, ezek a lengyelek.)

Lassan meg kell szoknunk a demokráciát, az egyértelműségek hiányát. A csoportigazságok idején csak néhány kivételes dologban tudunk megegyezni. A közlekedésben (?), néhány szó értelmében, mint az asztal, és néhány jelben, mint a férfi-női vécé.

Mindenki mehet többfélébe is, ha a szükség úgy hozza, de a sajátját szereti a legjobban.

A toilet talán az élet egyetlen helye, ahol könyörtelenül szembe kell néznünk magunkkal.

thury levente

Thury Levente kiállítása november 28-ig, naponta 10 és 18 óra között látható a Vigadó Galériában.

KÖNYVESPOLC

Majdnem jó könyv

(Győri Szabó Róbert: A kommunista párt és a zsidóság. Windsor Kiadó, 1997, második, javított, bővített kiadás, 350 oldal, 900 forint)

Bizonyos szempontból nagyon jó, hogy egyáltalán megjelent egy ilyen összefoglaló munka, hiszen a téma érdekes és viszonylag feldolgozatlan. A szerző módszerei – első ránézésre – megfelelnek bizonyos szakmai alapkövetelményeknek: levéltári forrásokon alapuló, fontos történelmi korszak tabuit feszegető szöveget olvashatunk.

Kifejezetten jól megírt fejezetek is találhatók benne, például az 1946-os pogromokról írt rész (bár ez **Kende Tamás** és **Pelle János** munkássága nyomán már többé-kevésbé feltárt) megbízható, alapos és élvezetes stílusú. Más szempontból azonban a könyvnek nagyon súlyos hibái vannak: a szerző fogalomhasználata ugyanis igen problematikus. Ez bizonyosan nem valamiféle rossz szándék következménye, hanem – és ez látszik – Győri Szabó minél előbb publikálni akarta szövegét, nem érlelte írását, így nem maradt idő arra, hogy az általa használt – és nagyrészt másoktól, így főleg **Kovács Andrástól** kölcsönzött – fogalmakat és kategóriákat átgondolja.

A magyar-zsidó problematikáról kialakított diagnózis nem új, **Bibó István** híres tanulmánya, **Karády Viktor,** Kovács András és **Erős Ferenc** kutatásai a magyar-zsidó társadalomtörténetről eléggé részletes leírást adtak, és – ezzel – az erről való írásmód kánonját is meghatározták. Győri Szabó ehhez a tényanyagot szállítja, igaz, ezt meglehetősen biztos tárgyi tudással. Persze, készülhet a zsidó-magyar kérdéskörről más vokabulárium is, más fogalmak és keretfeltételek alapján is lehet írni, de akkor az újonnan bevezetett fogalmi szótár használatát meg kell indokolni.

A „zsidókérdés"-ről (vagy inkább zsidó kérdésről?) meglehetősen nehéz árnyalt és pontos, ugyanakkor kiegyensúlyozott és a tudományos kritériumoknak meszszemenően eleget tevő kijelentéseket tenni. Bonyolult társadalmi folyamatokról kell nagyon pontosan és félreérthetetlenül beszélni. Ha olyan differenciált, ugyanakkor az ezzel foglalkozó szakirodalomban részletesen tárgyalt társadalmi folyamatokról írunk, mint az asszimiláció vagy az integráció, tudnunk kell különbséget tenni szavak és szavak között.

A szavak ráadásul maguk is csalókák, mögöttük ugyanis a konkrét és mindennapi jelentésen túl fogalmi hálók húzódnak meg. Így bizonyos szavak indokolatlan használatával elkerülhetetlenül belebotlunk bizonyos történeti-társadalmi, esetünkben antiszemita hagyományokba. Ehhez még antiszemitának sem kell lenni, egyszerűen csak az adott és örökölt nyelvi hagyományt kell – minden további purifikáció nélkül – alkalmazni.

A szavak reflektálatlan használatára, a nyelvhasználati-tartalmi elkóborolásra jó példa az, ahogy Győri Szabó Róbert a „zsidó", „zsidóság", a „zsidó-kommunista", „kommunista-zsidó", „zsidóellenes", „gyökértelenség" etc. szavakat, szóösszetételeket használja. Erre hoznánk néhány példát: A zsidóság „...zömmel a magyar középrétegekhez kívánt asszimilálódni, s emellett a gazdasági életben szinte nélkülözhetetlenné tette magát" (25. o.). Ehhez szolgálnak bizonyságul a különböző foglalkozásbeli adatok. Másutt azt írja: „Az 1948-as fordulatot követően tovább folytatódott a zsidóság beáramlása a pártba." (251. o.) S mi történt továbbá? „A Sztálin halála után a szovjet politikában bekövetkező változások megrendítették Magyarországon is a zsidók tömegeit magába fogadó kommunista párt olykor szinte »zsidóellenes« zsidó vezetésének hatalmi pozícióit." (269. o.) A „zsidó-kommunista, volt munkaszolgálatosok" (sic!) (gyömrői eset, 133. o.) jelző arra utal, a szerző nem igazán döntötte el, hogy szétválasztani vagy összekötni akar. Aztán, amikor a pogromokról beszél: „...Sokan megértették, hogy a zsidó túlérzékenységen túl a nem zsidók túlérzékenysége a zsidókkal szemben sokkalta veszélyesebb, különös tekintettel arra, hogy ezek sokkal többen vannak, következésképpen a választásokon sokkal több szavazatot adnak ide vagy oda..." (174. o.) A rákosista vezetést „gyökértelenség" jellemezte, ez a vezetés „a magyar társadalomból teljesen kiszakadt, attól a szó szoros értelmében elidegenedett vezetők" irányították (179. o.). Az 1948-as fordulatot követően tovább folytatódott „a zsidóság" beáramlása a pártba (251. o.) „A zsidóságnak" nem volt nehéz megfelelni az új káderpiac követelményeinek (uo.).

Tegyük fel, hogy „a zsidóság" mint olyan nélkülözhetetlenné teszi magát, itt azonban egy meglehetősen nagyszámú és több szempontból is rétegzett populáció gyűjtőfogalmáról beszélünk, ez „a zsidóság". Ezzel a gyűjtőfogalommal vigyáznunk kell, mert nem szubjektum, mely dönteni képes, hanem közös nevező, különbségekben meglévő azonosság. Nincs feje, mely mérlegelni tudna, kormánya, mely ukázokat adhatna ki és nincs egységes cselekvése sem, csak kihívásokra adott válaszai, melyek – rétegzettségének megfelelően – többfélék is lehetnek. Ezek pedig nemcsak az újításra, hanem a megőrzésre is jó példát mutatnak. **Zeke Gyula** statisztikai adatai, **Jacob Katz** és **Michael K. Silber** kutatásai pontosan illusztrálják azt az igen jelentős ortodox zsidó jelenlétet, amely még a századfordulón is inkább meghatározója volt a magyarországi zsidóságnak, mint az asszimilálódott zsidóság.[1]

Van a magyar történetírásnak egy klisé-je, ez csak a modernizációt emeli ki, és az ortodox tömegek meglétét negligálja, és ez „gesunkenes Kulturgut"-ként bukkan fel Győri Szabó művében. Erről persze nemcsak a szerző tehet, hiszen a hagyományőrző zsidóság jelenléte nem volt annyira látványos, mint a szabadelvűeké, ráadásul itt a kutatónak komoly szakmai felkészültségről kell számot adnia: az ortodoxia kutatásához a rabbinikus irodalmat is ismerni kell, azaz héberül, arámiul és jiddisül is tudni kell.

E történetírás ehhez kapcsolódó másik toposza, azaz hogy a zsidóság a „haladó irányzatokban" a „számarányánál" jelentősebben vett részt (ennek *van* aztán igazán antiszemita *pendant*-ja), ismét jó befogadóra talált a szerzőben. De Szabó Róbert nem tud mit kezdeni a kérdéskörrel: például igen nagy zavarban van akkor, amikor a szocialisták és a zsidók kapcsolódásáról, illetve történelmi gyökereiről beszél. Itt – úgy mellesleg – megemlíti, hogy Marx is „zsidó". (Nocsak!?) Ahogy írja: „...Úgy tűnik, a kemény megfogalmazás mögött (itt Marxnak a zsidókérdésről írott híres-hírhedt írásáról van szó – N. A.) önmagában a származás nem volt számára meghatározó ismérv,

sokkal inkább az, ki milyen gyakorlati »szellemiséget« képvisel. Ebben az értelemben a zsidó szellemiséggel szembeforduló zsidó származású személy, lényegét tekintve nem zsidó, hanem a társadalom emancipátora, akinek ugyanúgy helye van a marxi alapú mozgalmak táborában, mint bármilyen egyéb származásúnak." (29. o.) Már megint itt van „a" zsidó szellemiség, „a" zsidóságnak „a" szellemisége, azaz (itt) „a" kapitalizmus. Itt felvetődik néhány kérdés:

Ad. 1. Miért tételezi fel Szabó Róbert azt, hogy ha egy zsidó (eredetű) személy zsidóságot vagy más zsidó eredetű személyeket vádol, akkor abban a pillanatban megszűnik zsidónak lenni, vagy (ha rosszindulatú lennék) zsidó zsidóként nem támadhat zsidót, hiszen ez ellentmond a zsidó, illetve a zsidóság fogalmának? Ha viszont megtámadja, akkor felmondja a szolidaritást? Ez így antiszemita közhely.

Ad. 2. Milyen szempontból tekinti a kapitalizmust zsidó jelenségnek? Ha annak tekinti, akkor viszont hogyan kapcsolódik össze a zsidóság és a kommunizmus? Mit akar ezzel igazolni? Mi a „zsidó szellemiség"? Sok zsidóban meglévő közös *„faji" többszörös* vagy egy ettől függetlenül létező szellemi áramlat? Kikben létezik ez a „zsidó szellemiség"?

Másutt a két világháború közti időkről azt írja a szerző, hogy nem történt meg a zsidóság „szélsőséges korlátozása" (?) (39. o.), sőt a rendszer „megtűrte a zsidóságot" (uo.). A rendszer persze – ironikusan szólva – nagyon „rendes" volt, hogy így megtűrte „a" zsidóságot.

A zsidótörvények időszakáról és a második világháborúról azt írja, hogy szembefordította a zsidókat az asszimilációval (ez helyes megfogalmazás), és politikailag a nyugati rendszer hívévé tette őket, majd „...Idővel azonban egyre inkább megnövekedett azok száma, akik – felismerve a realitásokat – a náci Németország legyőzését, a segítséget elsősorban a szovjetektől várták" (47. o.). Így a magyar ellenállási mozgalomban is sok zsidó vett részt, állítja Szabó. Nos, megkérdezném a szerzőtől, vajon nem az utólagos események tükrében vetíti-e vissza az eseményeket? „A" zsidóság (főleg annak hivatalos vezetői) elsősorban – sokan szinte az utolsó pillanatig – a magyar uralkodó osztályok *grandeur*jében bíztak, s csak egy maroknyi csoport vállalta a nyílt konfrontációt, ráadásul ők is főleg a nyilas terror alatt. Jellemző a helyzetre az a nyelvhasználat, ahogy **Komoly Ottó** fogalmazott akkor, amikor – a Magyar Cionista Szövetség elnökeként – 1943 júliusában a miniszterelnökhöz és a belügyminiszterhez írt levelében a cionista tevékenység megkönnyítését kérte. Persze, Komoly udvarias és alázatos szófordulatait és hazafias hitvallását sem kell szó szerint venni, hiszent egy diszkriminált kisebbség képviselőjeként fordult a hatóságokhoz, ezért azt írta, amit ők hallani akartak. Erről a szerzőnek is tudomása lehet, hiszen pár oldal múlva maga állapítja meg, hogy sokan még 1943-ban is bíztak a magyar politikusokban (49. o.). Akkor mit is állít?

Győri Szabó Róbert tehát nem tud megbirkózni azzal a feladattal, hogy a II. világháború előtti magyar zsidóság

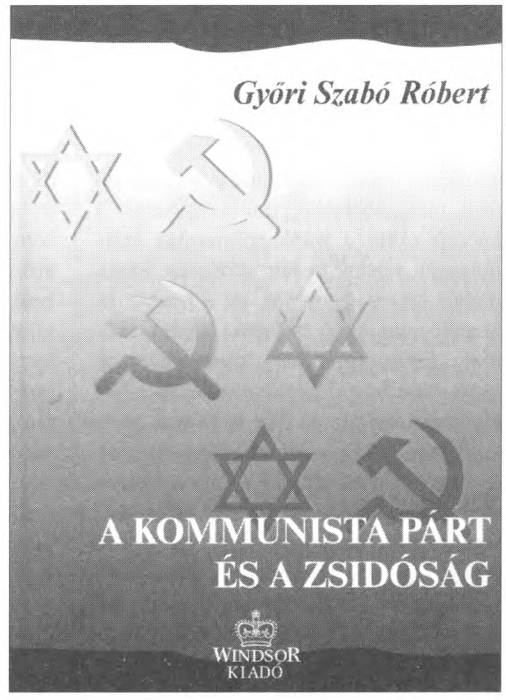

helyzetére releváns magyarázatot találjon. Mind a kommunizmusban, mind a kapitalisztikus módszerek elterjedésében való zsidó részvétel is komoly elemzés tárgya lehet, és szerintem – bizonyos megkötések mellett – (kelet-közép-európai askenázi) „zsidó szellemiség"-ről is beszélhetünk, de nem úgy, hogy magunk sem tudjuk, kikről is beszélünk és mit is akarunk bizonyítani. Pedig erre már Magyarországon is tettek – nem is akármilyen – kísérletet. **Komlós Aladár** az 1927-ben írt *A zsidó lélek* című írásában ragyogó példáját adta annak, hogyan beszéljünk ilyen kényes kérdésekről. Akinek füle van, hallja meg.

Itt nem kommunizmusról és nem kapitalizmusról van szó, szó van viszont az askenázi zsidóságnak a régi időkből eredeztethető lelki klímájáról, három történelmi korszak által meggyökereztetett „nagy törekvéseiről": az igazságosságról, a törvénnyé emelt ésszerűségről, azaz a racionalizmus és a pénz kultuszáról és a minden új iránti lelkesedésről.[2] Komlós meggyőzően érvelt amellett, hogy a korabeli zsidó *Volksgeist* igenis megfogható és vannak árnyoldalai is: a túlzott racionalizmus (az önellenőrzés tudatossága egyébként bizonytalanságérzettel jár együtt) és egyfajta színtelen-szagtalan „nemzetnélküliség". De ezt nem minden zsidóról állítja, hanem csak egy létező tendenciát ír le. Azonban ő a zsidó történelemből, a zsidóság akkori társadalmi helyzetének elemzéséből eredezteti álláspontját, és nem pusztán pongyolán értett általánosságokból. Szűk ösvényen jár, de sohasem téved le róla.

Győri Szabó Róbert a háború utáni helyzetre vonatkozóan így fogalmaz: „...A kommunista párt és a zsidóság között egyfajta alku jött létre. A párt eleinte lehetővé tette a kilépést a zsidóságból. Azt ígérte, hogy kommunistaként már nem kell zsidónak lenni, de ugyanakkor el is várta a mozgalommal való teljes azonosulást..." (76. o.) Nos, aki ilyet ír, az nem ismeri „a" zsidóságot. Ugyanis a zsidóságból kilépni nem lehet, bár meg lehet szakítani a közösséghez kötő szálakat, le lehet tagadni a zsidó eredetet.

Abban sincs igaza, hogy ilyen „kommunista"-„zsidó" alku köttetett volna, hiszen „a" zsidóság részéről (ne felejtsük el, itt nincs Vatikán) ilyen nem volt, egyes zsidók, sőt zsidó csoportok politikai érték- és érdekválasztása pedig nem „a" zsidóság alkuja, mert „a zsidóság" cserébe semmit sem kapott. Ráadásul a náci bűnök elleni fellépést, a fasiszták által elkövetett szörnyűségek elítélését a korszak nem baloldali identitással rendelkező európai pártjai és kormányai is magukévá tették.

A „zsidó bosszú" oly nehezen megfogható problémájáról a szerző nagyjából a már említett kutatók, illetve Bibó István műve alapján értekezik. A különféle lelkialkatú egyének és a korszellem összekapcsolódását a bibói kánon alapján írja le, s ami az ő saját álláspontja, az nem több, mint a köznapi (reflektálatlan) tudat terméke: trivialitások, általánosságok, a „hát, van benne valami..." nem túl

mély megfogalmazása. Erről a témáról persze megint lehet komolyan beszélni, s történészként is van mit hozzátenni ehhez. **Gáspár Ferenc** egyik nemrégiben megjelent fontos tanulmánya erre tett kísérletet.[3]

A kommunista párt a zsidó fiatalságot „valósággal ösztönözte, hogy lássák el az újjáalakuló erőszakszervezetek funkcióit" – írja Győri Szabó (81. o.). A zsidók „belevetették magukat" a politikába, majd a „...társadalmi arányuknál jóval nagyobb mértékben" (82. o.) „foglaltak el" különféle államigazgatási és egyéb pozíciókat (uo.). De mire jó a társadalomtörténeti elemzés, ha nem arra, hogy a számarányoknál mélyebbre jussunk? A számarányok, az etnikai/vallási arányosság felvetése csak akkor releváns, ha feltesszük: számok és feladatok, illetve társadalmi pozíciók között egyenes aránynak kell fennállnia, mert *így igazságos.* Azt azonban Győri Szabó is tudhatná, hogy a társadalomban a különféle csoportok között semmilyen szempontból nincs egyenlőség, egyenlő arányosság még annyira sincs, mivel – és ezen természetesen lehet sajnálkozni – sem a képességek, sem a feladatok, sem a történelmi lehetőségek nincsenek egyenlően és arányosan elosztva az emberek között. Ilyen szempontból a *történelem egyáltalán nem demokratikus,* viszont azoknak, akiknek több lehetőség és tehetség adatott meg, segíteniük kell azokat, akiknek viszont nem.

Visszatérve Győri Szabóra: az általa is elemzett történelmi korban éppen azért tudtak „elfoglalni" zsidó származásúak ilyen „hídfőállásokat", mert egy egész réteget deklasszált az új rendszer. A régi, a Horthy-korszak hivatalnokseregét részben érthető okokból, részben méltánytalanul mellőzték. Ha csak bizonyos típusú rétegek előtt tartják fenn az érvényesülés lehetőségét (ne feledjük, a B-listázások után vagyunk), akkor a beáramlók között fel lehet mutatni a „felülreprezentáltságot", mivelhogy addig meg „alulreprezentáltak" voltak.

Győri Szabó a korabeli zsidóságról azt írja, hogy „értelmiségi tartalékhadsereg"-ként (83. o.) várta reaktiválását, majd mint káderek „érthető okokból" (?) (83. o.) messze felülmúlták az új népi káderek teljesítményét. Itt megint feltételezéssel és közhiedelemmel állunk szemben, hiszen miért lettek volna „a zsidók" *en bloc* rátermettebbek, mint „a nem zsidók". Érdekes, hogy az arányosítás hívei valamilyen szempontból – akár pozitív, akár negatív színezettel – szinte misztikus erőt és képességeket tulajdonítanak a „felülreprezentált" csoportnak, így – ebben az esetben – a zsidóságnak.

De mi a párt viszonya a zsidósághoz? „Talán említést érdemlő momentum, hogy a pártvezetésben túltengő zsidó származású személyek természetesen már a nyilasoknak is feldobták a magas labdát..." (89. o.)

A vezető kommunisták egyébként is „...az asszimilálódás mellett egyenesen úgy viselkedtek, mint akiknek semmi közük a zsidósághoz, és soha nem is volt" (90. o.). Asszimilálódnak és mellesleg kommunisták? Kommunisták és mellesleg/közben/mialatt asszimilálódnak? Mit is beszélünk? Miről is van szó? Az asszimiláció szociológiai kategóriája annyiban használható, amennyiben jelzi az eltávolodást a régi csoporttól és a hasonulást az újhoz. A kommunista zsidók még a kommunizmushoz történő „megtérésük" előtt asszimilálódtak, azaz hasonultak a többségi társadalomhoz.

A második világháború utáni kommunista párthoz és az „ő" ideológiájához való csatlakozás (azaz a kor cionista zsargonjában „vörös asszimiláció") azonban más mozgatórugókra működött, mint a háború előtti, a zsidó származású kommunisták kicsiny (a kor zsidósága létszámához képest elenyésző, de a magyar lakosság nem zsidó tagjaihoz képest valóban „felülreprezentált") messianisztikus csoportjáé.[4] Az ő példájuk valóban felveti a már több szerző által is tárgyalt problémának, azaz a zsidó messianizmusnak és a társadalmi utópiának az összekapcsolódását. Ha a kilépés a régi keretekből úgy történik meg, hogy közben az egyén (vagy egyének) megtartja/megtartják a beállítódását/beállítódásukat, a keretek változhatnak, de a tartalom némely elemei valamilyen formában megmaradhatnak. Magam is osztom azt a véleményt, mely azt állítja, hogy a kommunizmus messianisztikus formájához könnyebben el lehetett jutni a zsidó szellemi háttérből, mint máshonnan, mert a judaizmus belső struktúrájának része az a fizikai megváltásigény, amelynek szekularizált formája lehet a kommunizmus. Ehhez még hozzájárulhatnak azok a társadalomtörténeti és társadalom-lélektani tényezők, amelyeket Komlós Aladár is jellemzett. A baloldal határozott establishment-ellenességéhez és egyenlőségre való törekvéséhez a zsidók (akik kisebbség voltak) egy része minden további nélkül csatlakozni tudott. A marginalizáltak szövetsége volt ez, akik a történelem fősodrába – illetve egyesek a végéhez – akartak volna kerülni. A háború után azonban más volt a helyzet. A korábbi helyzettel ellentétben a magyar zsidók nagy tömegei *politikailag* asszimilálódtak az életüket is megmentő (és *ez* a döntő tényező) Szovjetunió hivatalos ideológiájához, a szélsőbaloldali-etatista bolsevizmushoz. Olyanok támogatták a kommunistákat és a szociáldemokratákat, akik életvilágukat, gazdasági érdekeik alapján a háború előtt nemigen szavaztak volna rájuk (a kommunistákra nem is tudtak volna), de akik megtanulták azt, hogy érdekeiket a baloldal képviseli.

Összefoglalásképpen: a könyv kiérleletlen, a szerző (aki azért komoly levéltári kutatómunkát végzett) nem döntötte el, hogy mit akar mondani, miért is írta meg a könyvét, és nincs egyértelmű véleménye arról, mit is tekint zsidónak, zsidóságnak, illetve nézeteit milyen rendszerbe kívánja belefoglalni.

A probléma persze számomra is ismerős, hiszen az a tény, hogy Magyarország levéltárai ma sokkal jobban kutathatók, mint előtte, hogy zárolt levéltári dokumentumokhoz lehet hozzáférni, csábító lehet egy fiatal kutató számára. Szintén vonzó lehet az, hogy tabutémáról van szó, olyanról, amelynek operacionalizálható nyelven történő megfogalmazása a történészek körében még nemigen történt meg. A feladat nagysága és a téma bonyolultsága azonban sokkal nagyobb szakmai alázatot és érlelő türelmet követelt volna meg. Nem elég a sok adat, ha nincs szervező értelem, amely ezeket rendbe foglalná, és nem elég a téma tabu volta, ha nincsenek releváns szavaink a tabu feloldására.

Novák Attila

Jegyzetek

1 Lásd például Michel K. Silber „The Emergence of Ultra-Orthodoxy: The Invention of a Tradition" című kiváló munkáját (pp. 23–82.). In: The Uses of Tradition. Edited by Jack Wertheimer. 1992. The Jewish Theological Seminary. New York and Jerusalem.

2 Komlós Aladár: Írók és elvek. Irodalmi tanulmányok. Budapest, 1937. pp. 162–176. Erről a problémáról ír a kitűnő Lackó Miklós is: „Bujdosó vagy szabadságszerető realista? Írások és viták a nemzeti jellemről." In: Sziget és külvilág – Válogatott tanulmányok. Budapest, 1996. MTA TTI. pp. 260–305. Az „Önkritikus zsidó karakterképek"-ről pp. 272–274.

3 Gáspár Ferenc: „A kiskunhalasi tragédia." In: Századok 1996/6. pp. 1473–1504.

4 Lásd Michael Löwy könyvét: Redemption and Utopia. Jewish Libertarian Thought in Central Europe. The Athlone Press, London 1992.

Interjú Smuel Jáári rabbival, az Árákhim szervezet képviselőjével

Nyár elején a Magyarországon az eleddig csaknem ismeretlen Árákhim (Értékek) szervezet szemináriumot rendezett Balatonfüreden. A szeminárium főszervezőjének, Smuel Jáári rabbinak tettük fel kérdéseinket.

– Kik és milyen célból hozták létre a szervezetet?

– Csaknem két évtizeddel ezelőtt tudósok és rabbik láttak hozzá olyan szemináriumok megszervezéséhez, melyek a széles közönségnek szólnak, a zsidó hagyományhoz kapcsolódó korszerű információs anyagot terjesztenek és korunk embere nyelvén szólalnak meg. A tudósok közül többen úgy érezték, elég sokat tudnak más kultúrákról, ám ugyanakkor keveset a sajátjukról. A kezdeti ad hoc szemináriumokból fokozatosan kialakult egy oktatással és magyarázással foglalkozó nonprofit szervezet, mely megpróbál rövid idő alatt általános képet adni a zsidó vallásról.

– Milyen fő célokat tűznek maguk elé a szemináriumok szervezői?

– Elsősorban azt szeretnénk érzékeltetni, hogy a zsidó vallás nem avult el, és a modern ember számára is releváns mondandója van. A szekuláris értelmiség jelentős részét jellemzi az a meglepő következetlenség, hogy az általános műveltséghez nem tartja hozzátartozónak a zsidó kultúra ismeretét. Izraelben széles körben elterjedt, és azt hiszem, a magyarországi zsidó értelmiség körében sem ismeretlen a félműveltségnek az a különleges formája, amelyben a nyugati kultúrában való magas szintű járatosság zsidó kulturális analfabetizmussal párosul. Szemináriumainkon éppen ezért azokhoz fordulunk, akiket nemcsak a távoli, más kultúra vonz, hanem szeretnék műveltségüket a zsidó hagyomány ismeretével is kibővíteni.

– Mi történik az Árákhim szemináriumain?

– Néhány napos, intenzív ismerkedés a zsidósággal. Mint a magyarországi szemináriumon is kiderült, egyfelől olyan, az élet különböző területeihez kapcsolódó előadástémákat igyekszünk választani, amelyek aktuálisak lehetnek a modern, nem vallásos emberek számára is. Másfelől szeretnénk, ha az érdeklődők a puszta információk megszerzésén túl lehetőséget kapnának arra is, hogy betekintést nyerjenek a zsidó vallás gyakorlatába, például megérezhessék egy, a hagyomány szellemében eltöltött szombat hangulatát.

– Néhány napos szemináriumokkal mit lehet elérni?

– Sokat. Vannak, akik számára ez az első találkozás a zsidóság értékeivel. Nem akarok nagy szavakat használni, de szemináriumainkon nem kevesen szinte a reveláció erejével ismerték fel, hogy valójában fogalmuk sincs, vagy nagyon is téves fogalmuk van a saját népük és vallásuk hagyományáról. Ezenkívül fontos hangsúlyozni, a szemináriumokkal nem ér véget az Árákhim munkája, az érdeklődők, a mélyebb ismereteket szerezni vágyók számára tanköröket szervezünk a szemináriumok előtt és után, több országban állandó kiadványokat juttatunk el az arra igényt tartókhoz.

– Általában kik az előadók a szemináriumokon?

– Minden témához olyan előadót választunk, aki a terület szakértője. Amikor a vallás és a tudomány viszonyáról van szó, ha csak tehetjük, olyan vallásos zsidókat hívunk meg, akik egyben nemzetközi hírű természettudósok is. Előadóink között vannak magas rangú volt katonatisztek, történészek, pszichológusok, társadalomtudósok, és persze rabbik.

– Milyen a szervezet viszonya az úgynevezett európai kultúrához?

– Mint a kultúrák nagy többségében, az európai kultúrában is vannak mind pozitív értékek, mind pedig negatívumok. A nyitottság az európai kultúrára számunkra nem értékeinek automatikus elfogadását jelenti, de persze ami nem áll ellentétben a zsidóság világával, az hasznos lehet. Példának okáért számos olyan, magyarországi viszonylatban ultraortodoxnak számító zsidót ismerek, akik egyben komoly szakértői a klasszikus zenének. Semmiképpen sem gondolom, hogy vallásos zsidóság és általános műveltség között vagy-vagy viszonynak kéne fennállnia.

– Az Árákhim politikailag elkötelezett szervezet?

– Éppen ellenkezőleg, teljességgel apolitikus, nem tartozik sem politikai párthoz, sem intézményesített vallási irányzatokhoz.

– Van a szervezetnek állásfoglalása Izrael Államát illetőleg?

– Az Árákhim ebben is apolitikus, nem foglalkozunk Izrael Állam megítélésével.

– Milyen a viszonyuk a nem vallásos zsidókhoz?

– A hagyománytól való elszakadásnak nagyon sokszor egyszerűen a megfelelő ismeretek hiánya az oka. Igyekszünk ismeretszerzési lehetőséget teremteni a nem vallásos zsidók számára, miközben minden ember meggyőződését tiszteletben tartjuk.

– Hogyan kezdődött a szervezet magyarországi aktivitása?

– Mivel Magyarországon több tízezer olyan zsidó él, akiknek különböző okokból nem adatott meg a zsidó tárgyú tanulmányok folytatásának lehetősége, magától értetődik az Árákhim érdeklődése a térség iránt. Ezenkívül persze a személyes kötődés is szerepet játszik, a szervezet ügyvezetője magyarországi származású szülők gyermeke, hogy jómagamról ne is beszéljek.

– Melyek a szervezet magyarországi céljai?

– Mivel az évek során az Árákhim-szemináriumok valamennyi földrészre eljutottak, igyekszünk mindenhol a helyi igényeknek megfelelően alakítani programjainkat. Szeretnénk, ha Magyarországon is hozzájárulhatnánk egy európai kultúrára nyitott, de a hagyománytól sem elidegenedett zsidóság kialakulásához. Elsősorban itt is szemináriumokon keresztül szeretnénk a helyi zsidóság számára megadni a tudásanyag bővítésének lehetőségét, de reméljük, hogy később állandó jelleggel működő tankörök létrehozására is lesz lehetőség.

– Mennyire szerepel céljaik között a vallásos életforma terjesztése?

– Nem a hallgatók életformájával foglalkozunk, felnőtt emberek egyedül is tudnak erről dönteni. Mi olyan tudásanyagot szeretnénk terjeszteni, melynek megszerzésére eddig nem volt lehetőség. Ugyanakkor persze vallásos zsidóként nyilván senki nem fogja közülünk kudarcnak érezni, ha azt hallja: a szeminárium résztvevői között vannak, akik a zsidó hagyományok továbbvitele mellett döntenek.

*

November 26–28-ig az Árákhim szervezet Zsidó tudomány és vallás címmel szemináriumot rendez Balatonfüreden, a Manuela Szállóban. A szemináriumon autentikus forrásból hallhattok többek között a zsidó vallás és a modern tudományok viszonyáról, a modern kor és a hagyomány problémáiról, a zsidó vallás törvényeinek betarthatóságáról napjainkban. Jelentkezni lehet Haraszti Sándornál, 06-309-324-298. Részvételi díj: 20 USD, diákoknak 10 USD *x*